

ISTARSKI NACIONALNI BLOK 1920—1921. GODINE*

Darko Dukovski

Istarski nacionalni blok kao posljedica društveno-političke realnosti i konstelacije snaga suprotstavljenih na nacionalnoj i klasnoj osnovi, u Istri, neposredno nakon velikog rata (1919—1921), predstavlja značajnu povijesnu činjenicu koja je utjecala na konfiguraciju političkog stranačkog života poluotoka. Period njegova postojanja od kraja prosinca 1920. do kolovoza 1921. godine nedvojbeno označava i razdoblje snaženja fašističkog pokreta te njegova prerastanja u politički najdominantniju političku grupaciju. Ova činjenica značajno će utjecati na specifičan razvoj političko-stranačkog života u Istri, sve do 1926. godine, a ostavit će traga i u kasnijim zbivanjima (do 1945. g.).

Naposljedku, može se sa sigurnošću ustvrditi da je Blok u Istri odigrao neslavnu ulogu u promociji istarskoga fašističkog pokreta, postavši idealnim medijem njegove propagande i agresivne političke akcije. Stoga ga povijest poznaje kao suicidalnu »demokratsku« tvorevinu, koja je nesvjesno pomogla i zloslutno najavila slom liberalno-demokratske politike i države.

Neopravdano zanemarivana, satjerana na margine istraživačkog interesa hrvatske i jugoslavenske historiografije, izuzev malen broj studija prigodnijačkog i fragmentarnog karaktera, problematika osebujne istarske međuratne prošlosti ostala je do danas uglavnom nepoznata ili je u najboljem slučaju svedena na razinu površna poznavanja. Unutar ovog problema, najakutnija situacija vlada u domeni istraživanja fenomena političke povijesti Istre. Dosadašnji rezultati povijesnih istraživanja, koji se na bilo koji način dotiču fenomena »političkog«, uglavnom, nisu uspjeli »uroniti« u dubinske slojeve političkog bića međuratnog istarskog društva, već su se zadržali na razini spoznaje utvrđivanja vidljivih, lako mjerljivih, površinskih slojeva povijesnih događanja, kronološki ih registrirajući. Jednako se problem Istarskog nacionalnog bloka (Blocco Nazionale Istriano) konstantno spominje kao drugorazredan, marginalan povijesno-politički događaj, najčešće s potpuno krivim predrasudama s obzirom na nastanak, razvoj i ciljeve bloka.

Nepovezanost, nepotpunost i nerasvijetljenost određenih »slojeva« političkih kretanja, kao važnog elementa razumijevanja totaliteta povijesnih

* Dio magistarske radnje obranjene 7. ožujka 1989. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu pod naslovom »Nacionalni blok u Istri (1920—1921)«

dogođanja i procesa međuratnog, ratnog i poratnog razdoblja, zapostavljanje uloge i mjesta Istarskog nacionalnog bloka, kao prije!omnog i izvanredno važnog političkog fenomena za razvoj istarskog političkog života između dva svjetska rata, te želja za rasvjetljavanjem nekih bitnih elemenata političke povijesti Istre, po mojem su mišljenju dovoljan motiv za istraživanje ove problematike kao predmeta posebne studije. Ipak, studija ne može, a i ne namierava dati konačan povijesni sud o događajima vezanim za nastanak, razvoj, ciljeve i posljedice Nacionalnog bloka u Istri, već ponajprije pokušava utvrditi, povezati složene sociopolitičke strukture te rasvijetliti neke od važnijih elemenata političkih kretanja, u potrazi za skrivenim uzrocima ove kvalitativne političke metamorfoze.

Arhivska građa, na kojoj se uglavnom temelji ova studija, potječe iz fondova Civilnog komesarijata u Puli, Poreču i Pazinu, Generalnog vicekomesarijata u Poreču, Prefektura u Puli, Historijskog arhiva u Pazinu, Generalnog civilnog komesarijata i Guvernerata za Julijsku krajinu (Venezia Giulia), Državnog arhiva u Trstu (Archivio di Stato — Trieste) te nesređenih fondova Okružnog i Općinskog suda u Puli. Koristio sam se i periodičkim publikacijama u razdoblju od 1918. do 1922. godine, hrvatske i talijanske provenijencije kao što su: »Era Nuova«, »L’Azione«, »Osservatore Triestino«, »Giornaletto di Pola« i »Pučki prijatelj«, koje su sačuvane i pohranjene u spremištima Naučne biblioteke u Puli i Gradske biblioteke u Trstu, a pridonijele su ne samo utvrđivanju pojedinih važnih političkih događaja već i uživljavanju u društveno-političku i kulturnu atmosferu toga vremena i prostora.

Literatura nastala između dva svjetska rata, kao i ona nakon rata, s obzirom na rezultate istraživanja talijanske građanske stranačke koncentracije, nije ponudila zadovoljavajuća rješenja, ali je (tiče se uglavnom djela talijanske historiografije) omogućila razumijevanje općih društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih kretanja poslijeratnog talijanskog društva, te uloge, mjesta i značaja »istarskih političkih preobrazbi« unutar tog sustava.*

1. Društveno-ekonomska i politička previranja u Istri u »predrapalskom« periodu (studenj 1918 — studeni 1920)

Pred prvi svjetski rat Istra predstavlja poprište živog, možda ne u tolikoj mjeri burnog i agresivnog, kao nakon rata, ali zato ne manje interesantnog i značajnog političkog života. Ključ razumijevanja mnogih međuratnih političkih procesa koji vuku korijene iz predratnih društveno-političkih zbivanja leži u shvaćanju da se klasni, nacionalni, politički i kulturni procesi u Istri ne odvijaju istodobno ni jednakomjerno, već ovisno o stupnju i ekstenzivnosti diferencijacijskih procesa unutar talijanskog, talijaniziranog, hrvatskog i slovenskog mikrodrštva te razvijenosti njihove političke, klasne i nacionalne (etničke) svijesti.

* Vidi: D. Dukovski, O fašizmu i fašističkom pokretu u Istri kroz literaturu međuratnog razdoblja, Historijski zbornik, XL (1), Zagreb, 1987, 45—51.

Ne samo iredentisti već i trijezni talijanski politički kalkulanti razmatrali su u vanjskopolitičkoj akciji države nužnost zastupanja ekonomskih interesa. Jadransko pitanje po svom značenju nadilazi usko etimološko određenje te predstavlja ujedno i pitanje ekonomske (a time i političke) prevlasti u Podunavlju. Ono je s promjenjivim intenzitetom konstantno prisutno u vanjskopolitičkim nastupima talijanskih političara,¹ kao ključni element tajnog Londonskog ugovora od 26. travnja 1915, kojim je Italiji zagarantirano određeno teritorijalno proširenje u koje je bila uključena Istra s otocima.²

Zajednička uprava hrvatskih i talijanskih javnih radnika i građanskih političara u Istri, okupljenih oko Mjesnog odbora narodnog vijeća i Komiteta javnog spasa, nije bila duga vijeka. Prvih dana studenog 1918. Istru i otoke okupirala je talijanska vojska, prema uvjetima primirja u Villa Giusti, a u granicama naznačenim Londonskim ugovorom.³

Prema točki šest »Primirja« (Uvjeta za kopno), privremena uprava, na području »napuštenom od austro-ugarske vojske«, trebala je biti povjerena zatečenim lokalnim vlastima, pod nadzorom postajnih zapovjedništava, odnosno talijanskih okupacijskih četa, sve do sklapanja ugovora između zaraćenih strana o ustupanju teritorija, odnosno akta o njegovoj aneksiji. Suprotno tome, za vrhovnu političko-administrativnu vlast na okupiranom području proglašeno je Vrhovno vojno zapovjedništvo talijanske vojske, dok je izvršna vlast bila povjerena Generalnom sekretarijatu za civilne poslove, koji je bio povezan s ličnosti šefa generalštaba. Na taj način Vrhovna komanda obavljala je na okupiranom području, bar u prvo vrijeme, sve civilne poslove. Osim toga, vojne vlasti su često otpuštale bivše službenike te ih zamjenjivale aktivnim vojnim osobama.⁴

Naredbom Vrhovne komande od 19. XI. 1918. na čelo provincijskih vlasti postavljeni su guverneri s pravom postavljanja i razrješavanja općinskih predstavništava, načelnika i izvanrednih komesara. Na čelo političkih kotara (distretto politico), a u Istri ih je bilo svega šest (Pula, Poreč, Pazin, Kopar, Volosko-Opatija i Lošinj), postavljeni su civilni komesari, dok su u općinama upravljali načelnici (sindaci) u suradnji sa Savjetodavnim odborom (Giunta consultiva).⁵

¹ G. De Brai, *Idrovia Po-Adriatico-Danubio-Mare Nero, Trieste, 1928*, 8—14.

² M. Toscano, *Patto di Londra: storia diplomatica dell'intervenuto italiano 1914—1915*, Bologna, 1934, 160—161; M. Marjanović, *Londonski ugovor iz godine 1915; prilog povijesti borbe za Jadran 1914—1917*, Zagreb, 1960.

³ Marjanović, n. dj., 446; ubrzo nakon okupacije, raspušteni su odbori narodnih vijeća, a upravu su preuzeli talijanski vojni komandanti. U nekim slučajevima imenovali su članove općinskih skupština, izostavljajući hrvatske i slovenske političke aktiviste, prije no što je donesen Zakon o postavljanju i razrješavanju dužnosti općinskih predstavništava. Historijski arhiv Pazin (HAP), Civilni komesarijat u Puli (CKPu), (1918—1920), kutija (k) 8; fascikl (f): B-3 i 4.

⁴ M. Korlević, *Uprava i sudstvo u Istri od 1918. do 1945*. Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci (VDAR), II, Rijeka, 1954, 21.

⁵ Bollettino Ufficiale Commissariato Generale Civile per la Venezia Giulia, Trieste, 1919/20/21.

Mirovna konferencija u Parizu započela je s radom 12. siječnja 1919. godine, a talijanska vlada je već sedam dana kasnije osnovala posebno »ministarstvo« za područja »oslobođena od neprijatelja«, koje je imalo za cilj da u prvoj godini nakon rata upravlja i usklađuje poslove cijele javne uprave. Tako je Italija prije Rapalla i aneksije zamijenila vojnu vlast civilnom. Pri Predsjedništvu Ministarskog savjeta osnovan je (Kraljevski dekret — dalje K. D., od 4. srpnja 1919, br. 1081) posebni »Centralni ured za nove provincije Kraljevine« (»L'Ufficio Centrale per le nuove provincie del Regno«), koji je rukovodio upravom na područjima »onkraj stare granice« i preuzeo funkcije Vrhovne komande.⁶ Ubrzo zatim ukinuta je institucija vojnih guvernera i na njihovo mjesto postavljeni generalni civilni komesari.⁷

Rapalskim ugovorom od 12. studenog 1920. i Zakonom o aneksiji od 19. prosinca iste godine, br. 1778, Istra je s otocima Cresom, Lošinjem, Suskom i Unijama priključena Kraljevini Italiji. Tek dva mjeseca kasnije, Dekretom od 24. veljače 1921, br. 210, ukinuto je i formalno ratno stanje u anektiranim zemljama i posve uvedena civilna uprava.

Govoreći o socijalno-ekonomskim odnosima, kao uvjetima nastanka ali i karaktera stranačkog života na istarskom poluotoku i otocima, mora se misliti na njihovu naseobinsku, polukolonijalnu i agrarnu (kolonatsku) određenost. Zbog još uvijek nedovoljne istraženosti ovih triju najvažnijih elemenata dat ću prikaz »idealnog tipa« istarskog društva, koji može zasada imati samo heurističku vrijednost.

Istarsko je društvo prvi svjetski rat zatekao kao etnički heterogeno društvo s izraženom hrvatskom (u manjoj mjeri slovenskom) i talijanskom komponentom. Međunacionalni su se odnosi do prvog svjetskog rata temeljili na nerazvijenim proizvodnim snagama, zaostalom načinu proizvodnje (posebno u poljoprivredi) i još uvijek postojećim polufeudalnim elementima u agraru.⁸ Polukolonijalni karakter društva otkriva novu dimenziju u razumijevanju slabog i sporog razvoja kapitalističkih odnosa, ne samo u agraru već i u industriji. Ovakav razvoj kapitalizma nije omogućavao širenje unutrašnjeg tržišta, zbog čega u Istri i nije postojala krupna industrija. Ono malo sitne i srednje industrije utjecalo je na stvaranje talijanske industrijske buržoazije, dok se drugi dio stvarao u oblasti bankarstva, trgovine i pomorstva, ali i unutar provincijske birokracije i slobodnih zanimanja. Stoga je talijanski dio istarskog društva pred rat bio više ekonomski i socijalno-klasno izdiferenciran te je klasna polarizacija snaga unutar tog dijela stanovništva bila snažnija. Nešto kasnije počela se razvijati hrvatska i slovenska buržoazija. Glavni se predstavnici mogu naći unutar građanske inteligencije koja se nije talijanizirala. Onaj pak dio koji se talijanizirao stopio se s vladajućom talijanskom buržoazijom, ekonomski, kulturno i politički.

Svršetak rata s naglom promjenom državne vlasti označio je početak prestrukturiranja cijelog društveno-političkog i ekonomskog sustava. Poje-

⁶ HAP, Civilni komesarijat u Poreču (CKPo), K:2; f:R-72, Okružnica F. Nitia od 26. VII. 1919.

⁷ Osservatore Triestino, 23. VII. 1919, br. 191; 26. VII. 1919, br. 193.

⁸ J. Medarić, Ekonomski i socijalni odnosi u Istri 1918—1923. godine, Labinska Republika (LB), Rijeka, 1972, 195.

dini njegovi dijelovi potpuno će se izgubiti, neki će se zadržati, a neki će tek nastati, stvarajući tako nove veze i međuovisnosti unutar ekonomskih i sociopolitičkih struktura.⁹ U okvirima klasnih i nacionalnih sučeljavanja, novonastala kvaliteta utjecat će tijekom slijedećih godina, negdje prije a negdje kasnije, na formiranje karaktera političkog života i stvaranje političkih stranaka.¹⁰

Da bi se uopće mogli shvatiti bitni elementi istarskog političkog bića nakon I. svjetskog rata, treba izvršiti kratku analizu njegovih političkih uzora, koji se zbog okretanja istarskih političkih krugova (talijanskih) talijanskima mogu pronaći u predlošcima glavnih političkih i socijalno-ekonomskih procesa u poslijeratnoj Italiji.

Pred prvi svjetski rat u Italiji je na vlasti bio režim koji se dosta precizno može definirati kao »ograničena umjetna demokracija«, karakterističan po tome što je većina naroda bila politički pasivna i što se stranački život odvijao unutar malog broja stranačkih aktivista i njihovih bliskih simpatizera.¹¹ Izborni sustav je poslanicima omogućavao stanovitu slobodu djelovanja neovisno o stranci koju su predstavljali, a vladajućoj stranci manipuliranje izborima i falsificiranje izbornih rezultata.

Počevši s aktualizacijom pitanja o potrebi talijanske intervencije u ratnom sukobu, pa sve do konca rata, u Italiji se odvijao proces podvajanja političkih snaga na dvije antagonističke grupacije: pristalice politike neutralnosti (aktivne, op. a.) i agresivne intervencioniste, koji je uskoro prerastao klasne okvire i pretvorio se u sukob s izrazitim nacionalnim obilježjima. Stvarale su se i raskidale mnoge političke »alijanse«, zblizivši dojučerašnje protivnike, što je umnogome pridonijelo poslijeratnoj političkoj dezorijentaciji.¹² Nezadovoljene aspiracije talijanskog imperijalizma, dominacija nacionalističke propagande o »osakaćenoj pobjedi« (vittoria mutilata) stvorile su u javnosti psihozu nacionalnog poraza i dovele građanske političke snage do stanja »političke neurastenije«. Jadransko pitanje kao najznačajnije vanjskopolitičko pitanje nije zaokupljalo samo nacionalističke elemente već i nove grupe »patriota«, među kojima se mogu zapaziti eksponenti tek rođenih Mussolinievih fascija s jedne i mase radnika koji su uglavnom zauzimali prezriv stav prema ratu i onima koji su u njemu sudjelovali, s druge strane. Takav stav doveo je socijalistički pokret u situaciju da klasnim momentima podredi ideju domovine, koja je za talijanske socijaliste još uvijek predstavljala ono što je bila za internacionaliste 19. stoljeća, domovinu jedne društvene klase. Tako je od sebe odbio masu sitnoburžoaskog društvenog sloja, bez kojeg, prema mišljenjima mnogih uvaženih talijanskih historičara, u Italiji revolucija nije bila moguća, pogotovu ako se namjeravalo da socija-

⁹ G. Carocci, *Il parlamento nella storia d'Italia*, Bari, 1964, 546.

¹⁰ HAP, CKPu (1918—1920), k:8; f:B-3 i 4.

¹¹ Ova pasivnost bila je uzrokovana apatijom mase politički nestabilnih birača, koji su se vrlo rijetko odazivali na izbore, ograničenom formom izbora te državnih i partijskih službenika kao i političkom presijom, koja je drastično ograničavala slobodu glasanja; A. Lyttelton, *La conquista del potere: Il fascismo dal 1919. al 1929*, Roma-Bari, 1974, 14—15.

¹² G. Gratton, *Origine ed evoluzione dei partiti politici*, Trieste 1946, 349.

lizam postane snaga koja će biti u stanju politički zagospodariti poslijeratnom krizom i zamijeniti staru vladajuću klasu.¹³ Ipak, poslijeratna kriza pridonijela je naglom usponu socijalističkog pokreta, a time i mogućnosti revolucionarnih promjena. Socijalni seljački pokreti iz 1918. i 1919. godine doveli su do političke aktivizacije velikog dijela veleposjednika, koji su počeli stvarati najrazličitije političke organizacije s namjerom suprotstavljanja »boljševičkoj opasnosti«, ali i ostalog dijela srednje i krupne buržoazije koja je spas vidjela u podršci novonastalom fašističkom pokretu.¹⁴

U siječnju 1919. godine, kao politička posljedica rata i nastale krize, pojavila se na talijanskoj političkoj pozornici jedna druga politička stranka koja nije htjela biti samo skup poslanika, već snažna politička snaga s mogućnošću utjecaja na politička zbivanja. Partito popolare italiano (Talijanska pučka stranka) po nekim svojim karakteristikama predstavljala je (prema mnogim autoritetima) krajnje važnu činjenicu, najznačajniji događaj talijanske političke povijesti 20. stoljeća, služben i masovan povratak »katolika« u talijanski politički život, pogotovu ako se uzme u obzir činjenica o političkom bojkotu »katolika« i njihov odnos spram talijanske države nakon ujedinjenja. Tek 1919. godine nastupaju kao kompaktna politička stranka s jasno izgrađenim i formuliranim programom, prihvatljivim širokim slojevima stanovništva.¹⁵ Nakon izbora 1919. godine, »popolari« sa 100 poslanika u parlamentu predstavljaju drugu stranku po brojnosti iza socijalističke, koja je u parlamentu imala 156 mjesta. Od tog trenutka bilo je nemoguće obrazovati vladu bez oslonca na jednu ili drugu stranku, što je paraliziralo normalan rad vlade i predstavničkog doma, to više što su stare političke grupacije liberal-radikala postepeno nestajale. Tome je pripomogao novi proporcionalni izborni sustav, koji je smanjio važnost ličnosti kandidata, a povećao važnost stranke kao organizacije.

Već za prvih poratnih dana, determinirane masovnom politizacijom istarskog stanovništva, mogu se razaznati tri glavne političke grupacije, međusobno suprotstavljene, lijevo orijentirane snage heterogena sastava, na čelu s organiziranom socijaldemokracijom, te talijanske i hrvatske (slovenske u manjoj mjeri) nacionalističke snage, spontano okupljene oko vodećih ljudi predratnoga političkog života.¹⁶ Sve te snage sudjeluju u općem procesu socijalne diferencijacije istarskog društva, koji je značajno utjecao na promjenu socijalno-ekonomskog statusa pojedinih socijalnih slojeva i grupa što je konačno dovelo do promjene njihove društvene, a potom i političke svijesti. Opet, pregrupiranje političkih snaga bilo je uvjetovano mnogobrojnim specifičnim uzrocima, ambicijama i aspiracijama. Želeći se što prije pridružiti srodnim strankama i političkim strujama koje su postojale u Italiji, stvoreno je mnoštvo dezorijentiranih političkih grupa, raspršenih po raznim klu-

¹³ G. Salvemini, *Scritti sul fascismo*, I, Milano, 1963, 13.

¹⁴ G. Salvemini, *Dal Patto di Londra alla pace di Roma*, Torino, 1925, 307; *Isti*, *Il Partito popolare e la questione Romana*, Firenze, 1922, 33; Carocci, n. dj., 572—573.

¹⁵ E. Vercesi, *Il Movimento cattolico in Italia, 1870—1922*, Firenze, 1923, 147—152, 161; Salvemini, *Il Partito popolare...*, 33—34, 40—41.

¹⁶ V. Stagni, *Come Pola fu redenta*, Pola, 1928, 37.

bovima, društvima i udruženjima, nemoćnih da oko vlastitih jezgara okupe veći broj pristalica.

Prvi znakovi oživljavanja stranačkog života mogu se zapaziti u većim gradskim središtima zapadne i južne Istre u kojima se i ranije odvijao zapažen politički život. U tom vremenu brzih transformacija, pregrupiranja i temeljnih prestrukturiranja moguće je pratiti glavne procese političke revitalizacije, začete na temeljima predratnih političkih struktura, formiranjem novih političkih grupacija i izbacivanjem u prvi plan političke garniture »homo novusa«.¹⁷

U Istri nakon rata djeluje nekoliko građanskih političkih stranaka, Partito democratico istriano (PDI), Partito nazionale democratico (PND), Partito social-reformista italiano, (PSRI), Unione socialista italiano (USI), Partito repubblicano italiano (PRI), Partito popolare italiano (PPI) i Fascio italiano di combattimento (FIDC — antistranka — op. a.), kao dio talijanskog političkog bića te Hrvatsko-slovenska narodna stranka (HSNS) — Jugoslavenska narodna stranka — JNS — na izborima u svibnju 1921), kao slavenski politički element i dvije stranke sa socijalističkim odnosno komunističkim programima, Partito socialista italiano (PSI) — nakon rascjepa u siječnju 1921. Partito socialista ufficiale — PSU) i Partito comunista italiano (PCI od siječnja 1921).

Političke snage talijanske buržoazije, kao glavni nosioci nacionalnointegracijske ideje i predratnog iredentističkog pokreta, u vrijeme prvih mjeseci nakon rata, bile su još uvijek neizdiferencirane i po karakteru intermitentne, koncentriravši svu svoju pažnju i energiju na probleme međudržavnih granica i međunacionalnih odnosa. Jedina, ali i najznačajnija snaga koja je svim silama podržavala talijanske građanske političke snage u njihovim kritičnim periodima socijalne, političke i kulturne konsolidacije, pripremajući ih za preuzimanje dominantne uloge u kontekstu istarskog političkog života, bila je vojna okupacijska vlast, koja je svojim aktivnostima uspijevala nadomjestiti organizacijske nedostatke nacionalnih političkih grupacija, uključivši njen rukovodeći kadar u upravni sustav provincije.¹⁸

Do kraja 1920. godine uglavnom je dovršen proces konstituiranja talijanskih građanskih stranaka u Istri, tako da je krajem 1920. i početkom 1921. bila moguća pojava Nacionalnog bloka kao direktne posljedice političkih previranja u Italiji.¹⁹

2. Istarski nacionalni blok od osnutka Inicijativnog odbora puljske sekcije do konstituiranja provincijskog rukovodstva

Pojam »Nacionalnog bloka«, nastao već sredinom 1919. godine, označavao je težnju pojedinih, ekstremno-nacionalističkih, talijanskih građanskih političkih grupacija, za koncentracijom svih nacionalnih političkih komponenti,

¹⁷ HAP, CKPu (1918—1921), k:11; f:C-9; Il Giornaletto di Pola, 3. II. 1919, br. 5630. »Comitato di propaganda«.

¹⁸ HAP, CKPu (1918—1920), k:8; f:B-3 i 4.

¹⁹ D. Dukovski, Procesni političke revitalizacije talijanskih građanskih snaga u Istri, Dometi 4, Rijeka, 1988, 119—130.

u to vrijeme prepolovljenih, suprotstavljenih i rasutih po brojnim političkim, kulturnim i sportskim udruženjima, radi zaštite zajedničkih nacionalnih i klasnih interesa. Sam termin nije u javnosti predstavljao, pa čak ni u upućenijim krugovima jedinstveni pojam, već se često pojavljivao, osobito u tadašnjoj štampi, u nekoliko varijanti (sinonima). Ponekad je nazivan »Blocco elettorale« (izborni blok), ponekad skraćeno »Blocco istriano« (Istarski blok) ili jednostavno »Blocco« (Blok). Ipak, najčešće se koristio službeni naziv, onakav kakav se pojavljivao u svim službenim dopisima i prepisci Bloka i provincijske uprave, »Blocco Nazionale Istriano« (Istarski nacionalni blok). Problem nastaje tek pri pokušaju adekvatnog prevođenja termina, jer zahtijeva podudarnost značnja i političkih tenzija sadržanih u ovom pojmu. Točan prijevod zahtijeva poznavanje određenih »nepisanih pravila« istarske političke tradicije, važećih u talijanskim građanskim političkim krugovima, a s obzirom na političku frazeologiju koja se koristila u označavanju nacionalnih (talijanskih) političkih stranaka, grupacija i pokreta.

Ako neka stranka ili politička grupacija u svom nazivu ima impliciranu oznaku nacionalne pripadnosti (npr. Italiano), uz ovaj naziv se ne dodaje pridjev »nazionale«. Kada se želi istaknuti njihov provincijski karakter (ili autonomistička orijentacija), upotrebljava se pridjev »nazionale« koji podrazumijeva isključivo talijansku političku grupaciju, kao npr., Partito democratico istriano (Partito democratico nazionale) ili Partito liberale istriano (Partito liberalnazionale) itd. Stoga smatram da nije adekvatan prijevod dr. V. Bratulića koji Blocco nazionale istriano prevodi kao Talijanski nacionalni blok.²⁰

Da bi spriječili stalnu parlamentarnu krizu i opstrukciju vlade, uzrokovanu promjenom odnosa političkih snaga, Giollitti i »stranke vlade« se odlučuju na provedbu novih parlamentarnih političkih izbora, koji su trebali politički likvidirati neugodne socijaliste i »popolare«, koristeći se naoružanim fašističkim squadrama, za koje su smatrali da će se, ulaskom u parlament, same od sebe asimilirati i stopiti s drugim građanskim strankama.²¹ S tim ciljem su osnovani po cijeloj Italiji mnogi nacionalni blokovi u koje su ušle, ovisno o stupnju stranačke organizacije i strukture političkog života, snage različitih političkih interesa, kojima je zajednički cilj bio uništenje socijalističkog i komunističkog pokreta, protiv kojih su konzervativne građanske snage već dvije godine vodile pravi građanski rat.^{21a}

U starim talijanskim pokrajinama, gdje se još uvijek osjećao snažan utjecaj liberal-demokrata, Nacionalni blok je shvaćen kao liberalni blok te je stoga bio izvršen proces povratka na liberalne političke pozicije, što znači na sustav političkog klijentelizma, u kojem se, svaka za sebe, stranke nisu

²⁰ Vidi: V. Bratulić, *Političke stranke u Istri 1918—1923. godine*, LR, Rijeka, 1927, 174—180.

²¹ L. Salvatorelli, G. Mira, *Storia d'Italia nel periodo fascista*, Torino, 1964, 189. i G. Silvestri, *Dalla redenzione al fascismo, Trieste 1918—1922*, Udine, 1966, 93.

^{21a} L. Einaudi, *Cronache economiche e politiche di un trentennio: 1893—1925*, VI (1921—1922), Torino, 1963, 110; R. Farinacci, *Storia della rivoluzione fascista*, II, Cremona, 1938, 432.

mogle suprotstaviti eskalaciji naprednog socijalističkog radničkog pokreta, pogotovo ne unutar sustava izborne proporcionalnosti.²²

Fašistički pokret našao se na »blokovskim« izbornim listama, zahvaljujući vlastitoj političkoj agresivnosti i brzom razvitku, ali i potrebi »vladajućih stranaka« za odlučnim suprotstavljanjem socijalističkoj i komunističkoj stranci (od siječnja 1921), angažirajući fašističke »squadre d'azione«. U tom periodu fašistički pokret provodi u odnosu na vladu i vladajuće političke krugove politiku oportunitizma, odnosno tzv. »elastičnosti« i napušta dotadašnju agresivnu politiku. Mussolinievi Fasci koriste političku naivnost, nespretnost i dekadentnost vodećih vladajućih stranaka, koje su vjerovale u mogućnost brze političke asimilacije koja će »istopiti« pokret i tako riješiti problem potencijalnog opasnog političkog suparnika.²³

Prvi blokovi su osnovani u Rimu, Milanu, Firenzi, Sieni, Arezu, Gossettu, a zatim i u svim krajevima Italije. Ubrzo, protiv volje samih osnivača, Blok se pretvara u koaliciju pojedinih stranačkih predstavnika, neovisnih o izbornoj bazi, a ne u »Blok ideja«. Kako god bilo, bio je pozdravljen u visokim talijanskim političkim krugovima kao oživotvorenje ujedinjenja svih antikomunističkih, odnosno antiboljševičkih snaga, kao »antikomunistička koncentracija« u ime države.²³

Prateći nastanak Istarskog nacionalnog bloka od kraja 1920. godine do kolovoza 1921. te razvoj njegove unutrašnjopolitičke strukture, nameće se logičko pitanje uzroka koji su pridonijeli upravo ovakvom razvoju, kao i posljedica koje je proizveo u političkom i stranačkom životu Istre.

S obzirom na postanak i unutrašnju strukturu, uzroci se mogu podijeliti na vanjske i unutrašnje te na ekonomske, političke, socijalne i kulturne. Onako kako su djelovali sa svim međuovisnostima i vezama predstavljali su bit generičkih procesa unutar stranačkih struktura a time i istarskog političkog bića u cjelini.

Opća politička, ekonomska, socijalna i kulturna kretanja, koja su kao vanjski uzroci utjecala na karakter političkog života u Istri te na političku, organizacijsku i idejnu strukturu Istarskog nacionalnog bloka (Blocco Nazionale Istriano, dalje: BNI), odigrala su ovisno o sveobuhvatnosti, snazi ali i zatvorenom tipu istarskog mikrodruštva, pojedinačno, nejednako važnu ulogu.

Najznačajniji su, svakako, bili uzroci nastali kao posljedica vanjskopolitičke međunarodne konstelacije. Pogotovu na relaciji zadovoljavanja (ili nezadovoljavanja) teritorijalnih aspiracija talijanske (i jugoslavenske) buržoazije te općeg revolucionarnog vrenja i naglog razvoja socijalističkog i radničkog pokreta. Oni će umnogome utjecati na podjelu istarskog političkog bića (kao pokretač snažnih diferencijacijskih procesa) na klasnu i nacionalnu komponentu i tako pripomoći stvaranju uvjeta za nastanak nacionalnih građanskih stranaka, međusobno suprotstavljenih, kao nosilaca različitih integracijsko-nacionalnih ideja i tenzija te socijalističkih naprednih snaga, čiji

²² Isto, 168—170.

²³ Isto, 111—119; *Panorami di realizzazioni del fascismo*, VI, Roma, 1942, 369.

se cilj iscrpljivao u permanentnoj konfrontaciji s obje građanske političke stranke, stavljajući klasni moment ispred nacionalnog, kao preduvjet pravednog rješenja nacionalnog pitanja.

Osim toga, istarski prostor sudjeluje u općoj poslijeratnoj ekonomskoj i socijalnoj krizi, koja je indirektno utjecala na promjenu odnosa političkih snaga, izbacivši socijalistički pokret u prvi plan istarskog političkog života, zaoštrivši već postojeće ekonomske razlike i socijalne suprotnosti. Stvoreno je jedno, u svakom pogledu, kaotično stanje, koje će poslužiti »blokovskim« snagama kao čvrsta idejno-programska i demagoška osnovica, uglavnom različita od one koja se pojavljuje u ostalim dijelovima Kraljevine Italije.²⁴

Glavni unutrašnji uzroci političke perspektive i karaktera BNI, koji do danas nisu dovoljno rasvijetljeni, jesu mnogostruke političke, geopolitičke, socijalne, ekonomske i kulturne danosti unutar istarske socijalne mikrostrukture, koje jedna iz druge proizlaze i utječu na kauzalnost nastanka BNI.

Ove danosti mogu se formulirati u sljedeće problemske skupine: 1. Snažna i mnogostruka politička polarizacija istarskih političkih snaga s promijenjenim odnosom snaga i jakim autonomističkim tenzijama usađenim u svijest svih socijalnih struktura; 2. Istarski etnik i iz njega proizašla geopolitička rascjepkanost istarskog prostora; 3. Sukob dviju kultura; 4. Opća suprotnost sela i grada, koja će nas uputiti na determinaciju glavnih klasnih i nacionalnih uzroka nastanka BNI.

Klasni uzroci nastanka talijanske građanske političke koncentracije vezani su za osjećaj i spoznaju talijanske buržoazije o vlastitoj nemoći i nesposobnosti u suprotstavljanju narastajućem radničkom i socijalističkom pokretu te straha od moguće socijalne i političke revolucije, koja bi dovela u pitanje njihov politički, ekonomski i socijalni status quo. Stoga su »predstavnicima« istarskog mladog talijanskog imperijalizma klasni karakter borbe sveli na očuvanje privilegija manipulacije materijalnim i prirodnim bogatstvima provincije, u osjetljivim vremenima političkog obrata snaga. Zbog toga, prva osnovna intencija talijanskih građanskih stranaka, Istarske demokratske stranke, Talijanske socijalističke unije i istarskog Fašističkog pokreta (Borbenih fašija — Fascio di combattimento), bila je nemilosrdna borba protiv socijalističkog, a od siječnja 1921. i komunističkog pokreta, do njihovog konačnog fizičkog uništenja, kao najopasnijeg neprijatelja »novog« talijanskog društva i države. Ovo uvjerenje konstantno je pojačavala nape-ta politička situacija koja se svakog časa mogla pretvoriti u otvoreni građanski rat.²⁵ Puljski socijalreformistički dnevnik L'Azione krajem 1920. godine prenosio je dio ovakvih intencija: »(...) I Representanti della società assieme al fiduciari dei partiti compierano poi tra loro quell ordinato e facendo lavoro di fusione che dovrà condurra alla costituzione di un solo e compatto organismo, tendente a uno scopo unico e massimo di opposizione recisa al disordine comunista. (...) Soltanto così ai dovrà l'esempio dell'invocata concordia ci si accapperà i consenso di tutta la cittadinanza che vuole vivere

²⁴ M. Panteleoni, Bolscevismo italiano, Bari, 1922, 166.

²⁵ HAP, CKPu (1918—1920), k:12; f:A-5.

tranquilla e lavorare anziche essere geitata in preda all'anarchia bolscevicca.(..)²⁶

Drugi, isto toliko važan politički moment, nastao iz posve ekonomskih uzroka, bio je fenomen istarskog autonomaštva kojemu su bile podložne, više ili manje, sve političke snage. Ova tendencija autonomizma postojala je u svijesti istarskog stanovništva kako na razini komunalnog društva tako i na razini provincije. Kao i tršćanski tako je i istarski kulturni život, bilo da je predstavljao manifestaciju talijanskog ili hrvatskog i slovenskog kruga, bio okarakteriziran specifičnim odnosima kao misao o vlastitom kulturnom nasljeđu, kao vid autonomističke forme.²⁷ Promatrano iz perspektive talijanskih građanskih stranaka, kod kojih se ovaj duh autonomaštva najviše osjećao, postaje jasna njihova »nedisciplina« spram partijskih centrala u trenutku kada bi se općepartijske programske smjernice kosile sa shvaćanjem provincijskih sloboda.

Vrlo loše perturbacije u administraciji rezultirale su novim kontradiktornim provincijskim i općinskim institucijama, koje su bile glavnim uzrokom konfrontaciji s težnjama politički aktivnog istarskog stanovništva. Sukob se osobito izrazio unutar malih općina koje su zahtijevale vraćanje na nekadašnju autonomiju, koja im je pružala određeni politički i ekonomski komoditet, bez restrikcija ignorirajući zakone i druge regule, stvarajući, za njih, neki novi praktičan zakon.

Istarsko društvo je, kao što je već naznačeno, heterogeno društvo naseobinskog tipa, čiji je etnik stvaran stoljećima. Uglavnom dominiraju dva glavna etnička elementa, talijanski i hrvatski (slovenski samo u sjeverozapadnom dijelu poluotoka). Brojnost pripadnika pojedine etničke skupine bila je prije i nakon prvog svjetskog rata na strani istarskih Hrvata i Slovenaca.²⁸ Ovaj u biti nepovoljan odnos za talijansku etničku skupinu, koja je izrastala u naciju, bio je pogoršan političkom djelatnošću Hrvatsko-slovenske narodne stranke (dalje HSNS) koja je uspjela mobilizirati relativno velik broj vlastitih nacionalnih snaga, transformiravši predratne aspiracije vlastite buržoazije u opći zahtjev za sjedinjenje s maticom zcmrljom, kao zadnji korak k ozbiljenju nacionalne integracije. Krajem 1920. i početkom 1921. godine u prvi plan interesa talijanskih građanskih političkih snaga dolaze upravo ovi nacionalni momenti. Znajući da na čistim klasnim osnovama nije moguće mobilizirati šire slojeve talijanskog stanovništva, osobito radništvo i seljaštvo, talijanska buržoazija proširuje organizacijsku bazu parolom o »nacionalnoj zaštiti i progresu« koja je doista i privukla određen broj pripadnika ovih socijalnih grupa.²⁹ Osim toga, željela je prekinuti ili bar usporiti integracijski proces Hrvata i Slovenaca, radi čega je i mobilizirala, uglavnom, veći dio talijanskoga gradskog življa, i ostvariti vlastiti nacional-

²⁶ L'Azione (Az), 9. XI. 1920, br. 255 »La coalizione dei partiti dell'ordine«.

²⁷ C. Silvestri, Gli autonomisti del 1918 a Trieste, Trieste (TS) 29, Trieste, 1959, 26.

²⁸ Salvemini, Dal Patto di Londra..., 88—89; L'Istria e il diritto d'Italia, Roma, 1918, 32; G. Salvemini, Dalla guerra alla dittatura, II/2, Milano, 1964, 293; F. Salata, Per le nuove provincie e per l'Italia, Roma, 1922, 386.

²⁹ Az, 11. I. 1921, br. 9. »Programma realistico«.

ni razvoj.³⁰ No, uspjeh ovih tendencija ovisit će o geopolitičkoj podijeljenosti Istre, proizašloj iz samog etnika i nejednakog političkog tretiranja sjevernog i južnog dijela poluotoka. Središnja, istočna i sjeverna Istra smatrana je utjecajnom zonom HSNS (osim većih gradskih naselja), jugozapadni i južni dio nalazio se pod utjecajem Fašističkog pokreta (FIDC), socijalista (PSI) i komunisti (PCI), dok su zapadna obala i zaleđe bili utjecajna sfera republikanaca (PRI), demokrata (nacional-demokrata, PDI) i socijalista, koji su naj snažniji utjecaj ostvarili u Piranu, Kopru, Rovinju i Balama. Otoci Cres i Lošinj nalazili su se pod utjecajem talijanskih građanskih partija, i to Socijal-reformističke stranke i Fašističkog pokreta koji nije, istina, bio brojčano jak, ali je ovaj nedostatak nadoknađivao političkom agilnošću i agresivnošću.

Uvjetno nazvan »sukob kulturâ« (iako se zapravo radi o sukobu nosilaca kulturâ) manifestirao se zaista velikom disproporcijom školskih i kulturnih institucija, što je neopravdano davalo talijanskoj buržoaziji kvaziargumente za tvrdnju o superiornosti talijanske kulture na istarskom prostoru. Ipak, bit sukoba proizlazila je iz bojazni gornjih slojeva talijanske buržoazije o mogućoj asimilaciji a time i dekadenciji unutar vlastitih kulturnih krugova, ne vidjevši činjenicu da se u njoj već duboko nalaze. Time su realno neopravdano poistovjetili vlastitu kulturnu plitkoću sa »superiornom talijanskom civilizacijom«. Iako mnogo puta ponavljan, ovaj argument je imao posve političku osnovu te je poslužio u formuliranju demagoških fraza »blokovskog programa«. Pravi sukob nastaje tek na razini suprotstavljanja nacionalnih buržoazija i dijametralno različitih i sukobljenih nacionalnointegracijskih procesa.

Sukob talijanskoga grada i hrvatskog sela nosio je u sebi mnoge političke, ekonomske i socijalne, ali i kulturne elemente. Proizašao je iz stoljetne eksploatacije grada nad selom, talijanske buržoazije nad hrvatskim seljaštvom, koja se nakon rata znatno zaoštrila, pojačana težnjom za talijanizacijom brojčano jačeg hrvatskog stanovništva. To je ujedno sukob različitih socijalnih slojeva gradskog i seoskog življa. Talijanskoj buržoaziji itakako je bilo stalo da se ove suprotnosti što više zaoštire, pokušavajući po svaku cijenu učiniti hrvatsko seosko stanovništvo ovisnim o njoj, naravno prije svega u ekonomskom pogledu, ne bi li tako uspjela i politički utjecati na njega i time razoriti ili barem uzdrmati izbornu bazu HSNS.

2.1. Geneza ideje nacionalnog bloka

Ideja o mobilizaciji talijanskih građanskih političkih snaga u jedinstvenu stranačku koaliciju ili blok nije nastala u Istri kao posljedica neposrednih parlamentarnih izbora (kao u ostalim dijelovima Italije), već se javlja u talijanskoj građanskoj političkoj misli neposredno nakon rata, kao jedna od mogućih alternativa za izlaz iz političko-programskih i organizacijskih dezorijentacija i nezavidne ekonomske situacije.

³⁰ Az, 25. I. 1921, br. 21. »Mobilizzazione delle forze nazionali«; »Il Blocco«, 19. I. 1921, br. 16; 27. I. 1921, br. 23. »Il programma del blocco«.

Rođena je u krugovima starih, predratnih političara, članova bivše Liberalne stranke na čijem se čelu nalazio agilni i još uvijek vitalni odvjetnik Cosmo Albanese, kao posljedica realnog sagledavanja vlastitog političkog stanja. Činjenica je da su talijanske građanske snage kraj rata dočekale potpuno razbijene i dezorijentirane, vežući kakvu-takvu političku aktivnost za djelatnost talijanske vojne uprave, ne našavši načina i snage za suprotstavljanje socijalističkom i nacionalističkom hrvatskom-slovenskom pokretu. To više što u mnogim predratnim političkim središtima istarske provincije nisu postojale organizirane političke stranke koje bi se mogle suprotstaviti aktivnosti socijalističkog pokreta, a pogotovu ne HSNS.³¹

Nakon osnutka Inicijativnog komiteta »Talijanske reformističke stranke«, početkom travnja 1919. godine, osnivač i njen prvi (i posljednji) predsjednik C. Albanese uvidio je nemoć vlastite »stranke« u ispunjavanju programskih zadataka, s kojima je javnost već bila upoznata, a time i neopravdanost njenog postojanja. Da bi sačuvao organizaciju od neizbježna raspuštanja, Cosmo Albanese nalazi rješenje u osnivanju nacionalnog bloka, koji bi okupio sve »zdrave nacionalne snage« radi »zaštite talijanstva« i očuvanja »javnog reda i mira«.³² C. Albanese na tek stvorenu Republikansku stranku nije mogao računati, zbog njezina apriori odbojnog stava prema bilo kakvoj suradnji s liberalima. Uzrok tome je svakako različito principijelno gledište na aktualno državno uređenje. Stoga je posve razumljivo da je prvi takav prijedlog o stvaranju nacionalnog bloka, odnosno koalicije političkih stranaka i grupacija, došao u trenutku službenog osnutka puljske sekcije USI, okupljene oko dnevnika L'Azione i Antonia De Bertia, direktora lista i »homo novusa« istarske političke scene, čovjeka kontroverzne političke prošlosti. Od toga trenutka glavna politička aktivnost C. Albanesea bila je hitno sazivanje sastanka svih puljskih udruženja, političkih i kulturnih talijanskih društava. Sastanak je doista i sazvan tri dana prije preliminarnе osnivačke sjednice USI, s namjerom stvaranja bloka. S građanima Pule održan je 27. srpnja još jedan javni sastanak na kojem je Albanese govorio o nužnosti okupljanja talijanskih političkih snaga, apelirajući na tek osnovanu sekciju Talijanske socijalističke unije (kasnije Socijal-reformističke stranke), kao trenutno, jedinu organiziranu političku stranku koja je u stanju suprotstaviti se agresivnom socijalističkom pokretu i pokrenuti pitanje ekonomskih i socijalnih reformi u provinciji. Prozrevši namjeru i motive političke akcije C. Albanesea, De Berti je na poziv negativno odgovorio, ustvrdivši da u ovom trenutku nije potreban nikakav blok, jer postoje dovoljno snažne nacionalne snage koje se konstantno suprotstavljaju namjerama socijalista i imaju snage uhvatiti se ukoštac s teškom ekonomskom situacijom.

Antonio De Berti je navrijeme shvatio da bi ulaskom u nacionalni blok više izgubio no što bi dobio. Činjenica je da bi sigurno izgubio dobar dio članstva koji je još uvijek živo osjećao nužnost klasne borbe, ili u najboljem slučaju došlo bi do kolebanja ili dezorijentacije unutar redova stranke.³³

³¹ HAP, CKPo (1919—1922), k:2, Izvještaj civilnog komesara u Poreču generalnom civilnom komesaru u Trstu od 29. II. 1920, br. 27.

³² Az, 24. VII. 1919, br. 202. »Per un blocco nazionale«.

³³ Az, 28. VII. 1919, br. 206. »Adunanza per il Blocco«.

Ovime se završava epizoda s pokušajem organiziranja bloka u Puli, u drugoj polovici 1919. godine. No, kao ideja održala se sve do konačnog nastanka bloka, pojavljujući se u raznim programskim člancima, odražavajući sjećanje na izborni poraz 1907. godine, kada je hrvatska i slovenska buržoazija ujedinjena u jedinstveni izborni blok, pobijedila na izborima za Carevinsko vijeće.³⁴

Likvidacijom »Riječkog pitanja«, koje je više od godinu dana na sebe preuzimalo svu inicijativu talijanske vlade, kako na unutrašnjem tako i na vanjskopolitičkom planu, Giollitti se krajem 1920. godine našao pred eskalacijom fašističkog terora, usmjerenog prema svim lijevo orijentiranim političkim grupacijama, koji je namjeravao iskoristiti kao osnovu vlastite vizije »preventivne kontrarevolucije«, manifestirajući se na dva načina: kao oružana represija fašističkih »squadri« i kao politička koncentracija građanskih snaga.

U vrijeme nakon aneksije, problem neposredne ugroženosti od socijalističkog pokreta prelazi u drugi plan zanimanja talijanskih građanskih snaga, zaokupljenih zaoštavanjem nacionalne konfrontacije unutar istarskog društva. Oživljena je ideja o potrebi stvaranja nacionalnog bloka, što je izazvalo živu diskusiju u talijanskim građanskim političkim krugovima, otkrivši nedovoljnu izdiferenciranost nacionalnih i etničkih (autonomaških) osjećanja i političke svijesti.³⁵ U tom smislu međustranački kontakti svodili su se na dugotrajne i iscrpljujuće (uglavnom neplodne) diskusije između predstavnika Demokratske stranke i USI (puljska sekcija), koji predstavljaju prvu pravu jezgru budućeg Istarskog nacionalnog bloka. Rezultati razgovora koji su vođeni između Antonia De Bertia i Giovannia Frausina, političkog sekretara PDI, predstavljali su načelni pristanak za stvaranje građanske izborne koncentracije, već u prvoj polovici studenog 1920, na principima unutrašnje partijske samostalnosti i ravnopravnosti.³⁶ Tek u prvoj polovici prosinca iste godine, pod pritiskom aktualne političke situacije, dolazi do suradnje i ostalih političkih grupa. Otada, u općoj mobilizaciji građanskih snaga sudjeluje i Fascio di combattimento iz Pule s Luigiem Bilucagliom, bivšim kapetanom talijanske obavještajne službe, predratnim nacionalistom, kao svojim predstavnikom.³⁷ O samim pregovorima predstavnika talijanskih građanskih stranaka, udruženja i raznih kulturnih i sportskih klubova, nažalost u fondu Civilnog komesarijata nema konkretnih podataka, tako da nam je tok pregovora još uvijek nepoznat. Vidljivo je samo to da su istarski fašisti iznenada napustili neke političke smjernice koje su se odnosile na njihov odnos prema »konstitucionalnim strankama« i vladi.³⁷ U ovom kratkom periodu

³⁴ P. S e m a, *La lotta in Istria 1890—1945: Il movimento socialista e il Partito comunista italiano la sezione di Pirano, Trieste*, 1971, 123.

³⁵ Az, 9. XI. 1920, br. 255. »La coalizione dei partiti dell' ordine«.

³⁶ HAP, CKPu (1919—1922), k:12; f:A-6; Az, 17. XII. 1920, br. 288. »Comunicato del comitato d'agitazione«.

³⁷ M. Kacin Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev*, I, Ljubljana, 1977, 47.

nastale su prve osnovne programske smjernice predstojećih političkih i propagandnih aktivnosti »nacionalne izborne koncentracije«, koje je, prema stilu političkog izražavanja formulirao Antonio De Bertia.³⁸

2.2. Program Inicijativnog komiteta BNI puljske sekcije

Većina javnih radnika koji su sudjelovali u formiranju Inicijativnog komiteta BNI, nalazila se na važnim mjestima lokalne i provincijske administracije i organa uprave te je na specifičan način poticala i olakšala stvaranje bloka, unoseći u program Inicijativnog komiteta (dalje IK) elemente nacionalne uniformnosti. S druge strane, stranke, udruženja i klubovi koji su na ovaj ili onaj način pomogli stvaranju nacionalnog bloka, ili su sami ušli u blok, imali su programe zasnovane isključivo na nacionalnim principima, što je svakako utjecalo na karakter programa IK koji se i sam temeljio na nacionalnim načelima.³⁹ Ova činjenica daje za pravo prvom čovjeku fašističkog pokreta u Julijskoj krajini, Francescu Giunti da ustvrdi kako borba u to vrijeme nije bila politička već »(...) nacionalna u cijeloj svojoj liniji«. ⁴⁰

Svakako, značajan utjecaj na formiranje IK i formulaciju programa izvršilo je rukovodstvo tršćanskog Bloka, koje je uzurpiralo pravo kontrole, »savjetovanja i pomaganja« ostalih blokova Julijske krajine, to više što su u Trstu bila sjedišta stranačkih centrala. Politički program tršćanske centrale Bloka nije se, po formi, bitno razlikovao od programa puljskog IK BNI. Neznatna razlika proistjecala je iz nejednakih općinskih interesnih linija i političkih koncepcija. IK nacionalnog bloka oslanjao se u velikoj mjeri na, ponekad, neprimjerene sugestije tršćanskih kolega, smatrajući da zbog sličnosti političkih situacija mogu analogno postupati i u Puli. Ove sugestije je IK slijedio sve do trenutka kada se u Trstu rodila ideja o osnivanju blokofske »superstranke«, pod imenom »Partito Nazional-Riformatore«, koja bi objedinjavala sve političke grupacije radikala, ratnih veterana, Fascio di combattimento, Stranku obnove i socijalreformiste, u zajednički »izborni blok«. U specifičnom obliku, ova tendencija je bila predstavljena i u Puli, još u srpnju 1919. godine, kada je, neprimjerena istarskim političkim prilikama i tradiciji, bila odbačena.⁴¹

Prve, opće programske smjernice, još uvijek, službeno nekonstituiranog Izvršnog komiteta, nalazimo u članku A. De Bertia, pod naslovom *Ricostruzione*, objavljenom u puljskom listu »L'Azione« od 4. prosinca 1920. go-

³⁸ Civilni komesar u Puli u svom izvještaju generalnom civilnom komesaru za Julijsku krajinu od 21. V. 1921, br. 813, spominje pismo od 17. XII. 1920, br. 2936 u kojem je detaljno obrazložio program Istarskog nacionalnog bloka. U fondu Generalnog civilnog komesarijata za Veneziu Giuliu, Tršćanskog državnog arhiva i fondu Civilnog komesarijata u Puli, Arhiva u Pazinu nisam uspio pronaći navedeno pismo.

³⁹ Az, 11. I. 1921, br. 9. »Programma realistico«.

⁴⁰ F. Giunta, *Storia del movimento fascista*, Trieste, 1938, 21.

⁴¹ Az, 20. I. 1921, br. 17. »Il probleme elettorale«.

dine. De Berti u općim crtama objašnjava buduće političke osnove programa, kao programa rekonstrukcije cjelokupnog ekonomskog, socijalnog, političkog i moralnog života u provinciji (»/.../Noi riassumiamo tutto il lavoro futuro sotto una sola parola: Ricostruzione. Crediamo che si debba ricostruire tutta la vita civile e politica: ricostruirla moralmente.../.../«), zasnovanog na novim formama političke borbe u svrhu »zaštite« talijanske nacije (»/.../Nella nuova attività politica cessano quelle necessità che erano buone nel passato, nel quale molte reticenze erano imposte dalla dura lotta per il mantenimento delle difese nazionali.../.../«).⁴² Osim toga ukazala se potreba rekonstrukcije lokalne i provincijske administracije koja bi trebala biti provedena u duhu mâsa i »njihovih političkih tendencija«.⁴³

Upravo tada, u vrijeme snažne politizacije stanovništva i ekspanzije stranačkih organizacija, unutar »rukovodstva« budućeg IK BNI, a i šire, vode se diskusije o konačnoj artikulaciji programa, koje nemaju samo uski programski karakter, već se proširuju na glavno pitanje oko dominacije jedne od političkih stranaka unutar BNI.⁴⁴

Tek poslije osnutka Inicijativnog komiteta⁴⁵ odnosno službenog konstituiranja početkom siječnja 1921. godine, u koji su ušli uz poznate ličnosti talijanskog javnog života i mnogi drugi politički aktivisti kao npr.: A. De Berti, A. Manzin, G. Frausin, dr. E. Ciasca i A. Premuda, formilirane su opće programske osnove i principi na kojima je program počivao, a to su bili »realističnost, ozbiljnost i aktualnost«. Program se prema riječima autora »nije htio baviti iluzijama i dalekom budućnošću«, kao ni drugim raznim »apstrakcijama«, aludirajući na program socijalističke stranke koji je »bez ikakvih veza sa stvarnim životom«.⁴⁶

Konačno, na skupštini svih talijanskih političkih stranaka i udruženja, održanoj 25. i 26. siječnja 1921. godine, predložen je i prihvaćen integralni tekst programa IK BNI, Najznačajnija činjenica, koja nam na neki način posredno nudi odgovor na pitanje dominacije unutar IK, jest ta da je program u glavnim točkama, kopija političkog programa Istarske demokratske stranke.⁴⁷ Program IK, nazovimo ga »Siječanjskim programom«, sastavljen je od sedam glavnih točaka (Program PDI ima 8 točaka), koje pokrivaju glavnu problematiku društvenog, ekonomskog i političkog života istarskog mikro-društva toga vremena. On je zaista bio »popis problema«, kako su često govorili njegovi stvoritelji, ali ne i »popis rješenja«.⁴⁸ Kao puka izborna kulisa prepuna demagoških fraza, program se bavio slijedećim problemima (od ko-

⁴² Az, 4. XII. 1920, br. 227 »Programma realistico«, »Ricostruzione«.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto; Az 7. XII. 1920, br. 279. »La costituzione del Partito nazionale democratico dell'Istria«.

⁴⁵ Točan datum osnutka Inicijativnog komiteta ostao je zasada nepoznat te se prema pisanju lista L'Azione može pretpostaviti da je nastao prvih dana siječnja 1921. godine, da bi se predstavio javnosti tek 14. siječnja, kao autor »Kompilacijskog programa« BNI.

⁴⁶ Az, 14. I. 1921, br. 12. »Attualità«.

⁴⁷ HAP, CKPo (1919—1922), k:2. Izvještaj civilnog komesara Poreča generalnom civilnom komesaru u Trstu, od 22. III. 1920, br. 128/2. »Povjerljivost«.

⁴⁸ Az, 20. II. 1921, br. 44. »La costituzione del direttorio del Blocco elettorale«.

jih niti jedan neće biti riješen u idućem petogodišnjem periodu, a neki neće biti uopće riješeni): »/.../ I. Nemoć državnog mehanizma. Teška predaja, pasivnost i štetnost sadašnjih birokratskih metoda. II. Opskrba vodom cijele Istre i otoka, sanacija tla (u vezi s ovim problemom). III. Razvitak poljoprivrede s praktičnim obrazovanjem istarskih seljaka s uvjeravanjem o primjeni metoda racionalnih kultura. Pomoć poljoprivrednicima razvitkom poljoprivrednih kredita. IV. Razvitak ribarstva potpomaganjem već postojećih ribarskih zadruga i osnivanjem novih. V. Progresivna industrijalizacija Istre s iskorištavanjem rudnih bogatstava: ugljena, boksita, silicija itd., te elektrifikacija provincije. VI. Preinačenje sadašnjih komunikacijskih mreža, slijedeći strateška načela vremena i adaptacija željezničkih i brodskih linija u težnji k istom cilju: stvaranju novog centra kojim bi trebao postati naš grad (Pula — op. a.). VII. Reforma obrazovanja i narodne kulture, transformacijom u duhu nacionalne (talijanske — op. a.) kulture.«⁴⁹ Osim ovih glavnih točaka, postavljeni su zahtjevi za uzdizanjem puljske luke na razinu tršćanske (»/.../ .in nesso a cio si deve dare al porto di Pola in rango di scalo sussidiario di Trieste./.../«), te pomoći »velikoj i maloj industriji i trgovini«.⁵⁰ Naravno, kroz cijeli tekst programa provlači se kao crvena nit, implicite, težnja za stvaranjem »nacionalnog reda i mira«, a sve u borbi protiv antitalijanskih snaga te eksplicitni zahtjev s obzirom na klasnu borbu, za stvaranjem »takvih odnosa gdje neće biti socijalnih borbi dviju klasa« (ovo posljednje, čini se, jednostavnom administrativnom zabranom). »Siječanjski program« u svojoj unutrašnjoj strukturi sadrži snažne lokalno-autonomaške elemente, protežira isključivo grad Pulu, kao kulturni, ekonomski i politički centar Istre, nasuprot ostalim istarskim gradovima, a pogotovo Poreču kao bivšem i aktualnom središtu provincije. Stoga je ovaj program i pored svih općih problema koje je postavio na dnevni red, ostao politička platforma uskog lokalnog karaktera, što mu je bar u prvo vrijeme i bio cilj, odnosno stvaranje jake političko-nacionalne jezgre iz koje će kasnije proizlaziti sve političke akcije.⁵¹

2.3. Istarski nacionalni blok — sekcija u Puli

Opća vanjska i unutrašnja politička napetost »išla je na ruku« talijanskim »blokovskim snagama« (rascjep socijalističkog pokreta na kongresu u Livornu polovinom siječnja 1921, eskalacija fašističkog terora u provinciji), koje su ponukane ovakvim razvojem događaja smatrale da je sazrelo vrijeme konkretne političke akcije oko stvaranja Istarskog nacionalnog bloka, to više što se stanovit broj nacionalističkih elemenata »antiblokovskih« snaga priključio »blokovskom taboru«.⁵²

Političke pripreme za stvaranje Bloka odvijale su se u Istri na dva nivoa, teoretskom (diskusije o unutrašnjoj strukturi Bloka te ulogama i

⁴⁹ Az, 27. I. 1921, br. 23. »Il programma del blocco«.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ HAP, CKPo (1919—1922), k:2.

⁵² HAP, CKPu (1920—1922), k:28; f:C-12; C. Schiffrer, *La Venezia Giulia nell'età del Risorgimento*, Udine, 1965, 93.

mjestu pojedinih političkih grupacija) i propagandnom, praktičkom (pokretanje i rad ogromne propagandne mašinerije te terenski rad s političkim pristalicama). Na tijek priprema utjecala je i izborna reforma koje je protezirala masovne partije, a ne partije nalik na ove u Istri.⁵³

U periodu od 19. do 24. siječnja 1921. u Trstu su se vodili intenzivni razgovori istarskih (puljskih) i tršćanskih stranačkih rukovodstava o oblicima političke aktivnosti i propagande u okviru izborne borbe te hitnosti sastavljanja izbornih lista.⁵⁴

Izborna reforma, koja je i dovela do rađanja ideje o »superpartiji« unutar tršćanskoga građanskog političkog kruga, nije bila dovoljan argument vodećim ljudima IK puljske sekcije BNI za stvaranje analogne istarske »superpartije«. Strah od političke asimilacije bio je veći od realne političke procjene. Osobitu bojazan pokazao je predstavnik socijalreformista (PSRI) Antonio De Bertia, koji se suprotstavio ovakvim tendencijama, zalažući se za privremeni karakter Bloka i punu samostalnost partija i grupa unutar njega. Stoga Blok za De Bertia mora afirmirati, a ne negirati principe demokracije, u smislu »ostvarljive demokracije« (»/.../ Afermerà innanzitutto il blocco di voler seguire di democrazia, intesa questo nel senso di una democrazia realizzatrice, nient'affatto parolaja.../.../«).⁵⁵ Blok, prema riječima De Bertia, treba osloboditi svih predrasuda, kako se ne bi protivio političkim i socijalnim reformama, koje su Talijani već dosada ostvarili u aktualnim političkim institucijama, i koji će sudjelovati u svim budućim promjenama »kao element razvoja, umjesto zatvorenog političkog života«.⁵⁶ Pored izbornog karaktera, Blok bi trebao biti izgovor za poticanje borbe unutar aktualnih institucija i ulazak u krug onih »organa koji svojim unutrašnjim ustrojstvom trebaju vratiti naciji (talijanskoj — op. a.) unutrašnji red«.⁵⁷

Lokalna uprava i organi vlasti uključili su se u pripreme aktivnosti na specifičan način. Samo u periodu od 1. siječnja do 20. veljače 1921. bilo je uhapšeno oko 110 aktivista socijalističkog pokreta i »sumnjivih osoba«.⁵⁸ Osim toga, razna lokalna trgovačka udruženja i konzorciji, novčarski i kreditni zavodi osigurali su financijsku konstrukciju priprema.

Paralelno s pripremanjima na razini teoretskog definiranja uloge, mjesta i unutrašnje strukture Nacionalnog bloka tekla je akcija na razini propagan-

⁵³ Već u prosincu 1920. godine, uočljiva je bila intencija organiziranja kompaktnog »političkog organizma«, na liniji jedinstvenog nastupa protiv »prijetećeg boljševizma«. Ovakvo tijelo bilo bi sastavljeno od delegata stranaka i raznih političkih grupa, a zasnivalo bi se na širokim i solidarnim elementima sastavljenim od »euforističkih« ekspanziona. O ovim problemima počelo se intenzivnije diskutirati početkom siječnja 1921. Blok je zamišljen kao koalicija pojedinaca bez obzira kojoj stranci ili udruženju pripadali, odnosno koalicija »zdravih nacionalnih snaga« pod »jedinstvenom (programskom, op. a.) oznakom« sa još uvijek nerazjašnjenim statusom stranaka unutar Bloka i pitanjem njegove privremenosti.

⁵⁴ Az, 25. I. 1921, br. 21. »Mobilizzazione delle forze nazionali«.

⁵⁵ Az, 27. I. 1921, br. 23. »Il programma dell Blocco«.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ HAP, OKPu, (1920—1922), k:28; f:C-6; Arhiv općinskog suda u Puli (AOSP), 1921, sentenze.

de. Već od samog nastanka IK je donio važnu odluku o nužnosti i obvezatnosti pojačane nacionalne propagande s obzirom na dva glavna cilja: 1. Predstavljanje Nacionalnog bloka kao jedine ispravne alternative za rješavanje teške situacije u Istri i 2. Raskrinkavanje svih onih političkih, talijanskih snaga koje nisu ušle u IK BNI te njihovo prikazivanje kao neprijatelja Italije, ali i antipropagandistička aktivnost uperena protiv socijalističkog, komunističkog i hrvatsko-slovenskog nacionalističkog pokreta, kao jedinih pravih krivaca za nastalu političku, ekonomsku i socijalnu situaciju. Ovom odlukom, socijalreformistički dnevnik *L'Azione* postaje glavni i u prvo vrijeme jedini nosilac nacionalističke »blokvske« propagande, opravdavši financijsku podršku od strane »Banca Italiano di Sconto« iz Trsta u čijem su rukovodstvu sjedili ljudi koji su i začeli ideju o stvaranju nacionalnih blokova u Julijskoj krajini.⁵⁹

Težište nacionalne propagande u pripremnom periodu stavljeno je na edukaciju građana o potrebi jednog takvog političkog koraka, kako ne bi došlo do neželjene zablude, koja bi mogla odbiti od Bloka potencijalne glasače i kako bi se konstantno širila izborna baza.⁶⁰

Već krajem siječnja, kada se oko IK puljske sekcije BNI okupio veći broj političkih pristalica, socijalno vrlo heterogenog sastava, i kada je završena etapa polaganog i obazrivog ispitivanja javnog mnijenja s obzirom na prihvatljivost političkog programa, osjetila se potreba za osnivanjem Direktorija i Izvršnog odbora Bloka.⁶¹

Skupštine stranaka i udruženja grada, na kojima su izabrani delegati za Istarski nacionalni blok — sekcije za Pulu, predstavljale su završnu fazu priprema. Inicijativni komitet sazvao je osnivačku skupštinu BNI za 19. veljače 1921. godine, i pozvao sve delegate da neizostavno prisustvuju.⁶² U radu Skupštine sudjelovao je 121 delegat svih talijanskih građanskih stranaka (osim populara) i udruženja, kulturnih i političkih društava te sportskih klubova.⁶³ Nije beznačajan podatak za razumijevanje politike i odnosa Bloka spram socijalističkog, komunističkog i hrvatsko-slovenskog nacionalističkog pokreta, te spram populara i republikanaca da su od ukupnog broja delegata više od 1/3 bili članovi fašističkog pokreta.⁶⁴

Osnivačka skupština je održana 19. veljače u prostorijama Trgovačkog konzorcija u Puli. Skupštinu je otvorio predsjednik Inicijativnog komiteta Adolfo Manzin, član PDI (ujedno član F. di c. od srpnja 1920) referatom o »razlozima i motivima« osnivanja »izborne koncentracije«.⁶⁵ Alberto Premuda (također član F. di c.) u nadahnutom i patetičnom antislavenskom i antikomunističkom govoru, pokušao je objasniti kako je izbor Direktorija Bloka »osnovna stanica« za izgradnju većeg političkog organizma koji će biti u sta-

⁵⁹ A. Millo, *L'industria marginale e il governo del sottosviluppo, L'Istria fra le due guerre: contributi per una storia sociale*, Roma, 1985, 85—86.

⁶⁰ Az, 17. XII, 1920, br. 288, »Comunicato del comitato d'agitazione«.

⁶¹ Az, 29. I, 1921, br. 25, »Gli elementi del blocco«.

⁶² Az, 15. II, 1921, br. 39, »Movimento elettorale«.

⁶³ Az, 20. II, 1921, br. 44, »La costituzione del direttorio del Blocco elettorale«.

⁶⁴ HAP, Prefektura Istre (PI), k:183; f:IX-6

⁶⁵ Isto.

nju objediniti sve istarske gradove s Trstom i provincijom Friuli te da je princip nacionalnog jedinstva i solidarnosti jedini pravi i mogući način suprotstavljanja socijalističkom internacionalizmu. Govoreći o programu Inicijativnog komiteta, Premuda je naglasio da predstavlja sintezu mnogih »različitih vizija talijanske politike«, koje su povezane samo elementom »nacionaliteta«. Za njega je program imao prije svega snažnu moralnu moć, i to kao skup alternativa u rješavanju teške istarske situacije »davši talijanskom stanovništvu nadu u bolju sutrašnjicu«. ⁶⁶

Diskusija delegata Socijalreformističke stranke Antonia De Bertia predstavljala je jedini konkretan prijedlog dat na osnivačkoj skupštini o neposrednim zadacima puljske sekcije i njenog užeg rukovodstva. Radi se o prijedlogu Fašija boraca (ratnih veterana) o kojemu se već na svojoj konstituirajućoj sjednici Direktorij Bloka pozitivno izjasnio. Riječ je zapravo o skupu prijedloga koji su se koncentrirali na tzv. »čišćenje grada od stranih (netalijanskih i antitalijanskih) elemenata«, osobito u administraciji i upravi te na zahtjev da se »dalmatinskim izbjeglicama« prizna izborno pravo. ⁶⁷ Kao tipičan predstavnik lokalne talijanske buržoazije De Berti se pozvao na odredbe »Siječanjskog programa« tražeći da Direktorij preuzme obavezu i traži od Centralne vlade u Rimu da se Pula prizna za glavni grad provincije, s čime su se složili fašistički delegati na čelu s predsjednikom puljskog Fascia Luigiem Bilucagliom, uz napomenu da se takav zahtjev uputi vrlo obazrivo kako se ne bi izazvala reakcija porečke buržoazije. ⁶⁸ Prije no što je izabran Izvršni odbor De Bertia je ponudio koncept unutrašnje organizacije Bloka, koji je u načelu i prihvaćen. Prema De Bertiu, Blok bi trebao biti sastavljen od četiri međusobno ovisna i povezana »Ureda«, koji bi, svaki za sebe, radili na realizaciji različitih problema. »Izborni ured ili Ured za izbore« bio bi zadužen za ispitivanje izbornih lista, legalnu zaštitu svih članova Bloka i onih koji će se upoznavati s izbornim pravima putem reklamiranja, te instruiranje birača, članova Bloka, koje će se izvesti upoznavanjem s pojednim novinama izbornog sustava. Propagandni ured bio bi zadužen za organizaciju opće izborne agitacije, javnih zborova i sastanaka na kojima bi se trebalo »suprotstavljati političkim protivnicima«, organizaciju izborne kampanje i izleta unutar političkog kotara Pula (obuhvaćeni su i otoci Cres, Lošinj i Susak — op. a.). »Novinski ured« imao bi zadatak da organizira novinarsku kampanju te da organizira »izbornu borbu preko manifesta, apela i drugih publikacija«, i konačno »Ured« koji to u klasičnom smislu i nije jest ustvari »Odbor akcijskih squadri« (squadri d'azione) koje su trebale štiti »glasačko pravo članova Bloka i svih manifestacija koje će Direktorij BNI organizirati«. ⁶⁹

Prema ovoj koncepciji Izvršni odbor će se birati od članova Direktorija i onih osoba koje se nalaze u nekom od »Ureda«, a koje će imati punu slobodu stvaranja internih pravila svakog od četiri »Ureda«.

⁶⁶ Az, 20. II. 1921, br. 44. »La costituzione...«.

⁶⁷ Archivio di Stato Trieste (AST), Generalni civilni komesarijat (GCK), Gabineto (Gab.) (1919—1922), k:111; f:063, Izvještaj od 19. II. 1921, br. 150.

⁶⁸ HAP, CKPu (1921), k:21; f:A-11.

⁶⁹ Az, 20. II. 1921, br. 44. »La costituzione...«.

Mario Mozzatto je nakon De Bertieva izlaganja u ime većine članova Direktorija predložio listu delegata koji bi ušli u Izvršni odbor. Lista je većinom glasova prihvaćena javnim glasanjem s napomenom da je Blok otvoren »svim radničkim slojevima«. ⁷⁰ U Izvršni odbor su izabrani Adolfo Manzin (PDI, FdC) kao predsjednik, Luigi Bilucaglia (FdC) kao potpredsjednik, Emilio Ciasca (PDI) kao drugi potpredsjednik, Alberto Premuda (PDI, FdC) kao prvi te Mario Presil (PSRI) i Iginio Vanier (PSRI) kao drugi i treći sekretari, Servillio Clai (Camera del Lavoro Italiano, PSRI) kao blagajnik, Oscar Rossi (Fascio Giovanni Grion) kao drugi blagajnik te Beltrame Giochinto (PDI), Boncina Umberto (FdC), Carvin Giuseppe (PDI), Cellentani Giuseppe (FdC), De Berti Antonio (PSRI), Devescivi Carlo (FdC), Drobnig Rodolfo (FdC), Martin Nicolo (PDI, FdC, PSRI, Consorzio commerciale), Martinelli Emanuele (PSRI), Opilia Giovanni (PSRI), Parentin Francesco (PSRI), Rapicavoli Teofilo (FdC), Salustio Agide (FdC, CdLI), Talatin Antonio (PSRI, Fascio Giovanni Grion), Veronesc Rodolfo (PSRI), Watta (Vata) Giacomo (PSRI) i Volcher Erminio (PSRI), kao članovi. ⁷¹

Ovaj odnos političkih snaga unutar puljske sekcije BNI bio je u svakom slučaju očekivan, to više što su se ovi događaji odvijali u vrijeme naglog jačanja fašističkog pokreta u Istri, koji se već iskazao u neposrednoj borbi sa socijalističkim i komunističkim pokretom, vodeći s njima, od kraja 1920. odnosno početka 1921. godine, pravi rat. ⁷² Osim toga, fašistički pokret je svojim ulaskom u Blok osigurao stanovitu financijsku pomoć talijanskih banaka, kako bi mogao organizirati opsežnije »propagandne« (ustvari oružane) akcije kako u korist Bloka tako i u svoju vlastitu. ⁷³

Prvi slijedeći politički korak Izvršnog odbora bilo je donošenje odluke (na sastanku održanom 23. veljače) o upućivanju zahtjeva vladinim organima u Rimu i Centralnom uredu za nove provincije da se Julijska krajina (Venezia Giulia) proglasi jednim jedinstvenim izbornim kolegijem te da se za takav kolegij dopusti čak deset mandata. ⁷⁴ Time bi se, prema riječima rukovodstva Bloka »održala kompaktnost talijanskog političkog organizma i stekli uvjeti za jedinstveniji nastup na predstojećim parlamentarnim izborima«. Nisu uvidjeli, bar ne u prvo vrijeme, intenciju šefa Centralnog ureda Francesca Salate koji je podijelivši Julijsku krajinu na tri izborna kolegija (Istru, Trst i Goricu) razbio kompaktnost Slavena i time znatno povećao izborne šanse talijanskim građanskim snagama.

Politička akcija Izvršnog odbora, do osnutka provincijskog rukovodstva, manifestirala se izgradnjom snažne propagandne mašinerije i organizacijom

⁷⁰ G. A. Chiurco, *Storia della rivoluzione fascista*, II, Firenze, 1929, 315.

⁷¹ Az, 20. II. 1921, br. 44 »La costituzione...«.

⁷² HAP, CKPu (1920—1922), k:28; f:C-12; S. Benco, *Partiti di Venezia Giulia*, Az, 13. V. 1921, br. 115; G. Volpe, *Storia del movimento fascista*, Milano, 1939, 63.

⁷³ HAP, CKPu (1920—1922), k:12; f:A-6.

⁷⁴ AST, GCK, Gab. (1919—1922), k:114; f:0201.

lokalnih sekcija BNI po cijeloj Istri.⁷⁵ Već 20. veljače Izvršni odbor i Direktorij puljske sekcije BNI započeo je sustavni rad na organizaciji lokalnih sekcija bloka, prije svega u puljskom političkom kotaru, i to u Medulinu, Pomeru, Premanturi, Šišanu i Banjolama.⁷⁶ Poticaj akciji Izvršnog odbora dao je posjet članova tršćanskog bloka i Fascia di Combattimento Puli, kojom prilikom je došlo do razgovora o budućim propagandnim akcijama i sprečavanju pojedinih predstavnika političkih stranaka u korištenju izbornih kampanja Bloka kao izgovora za osnivanje vlastitih partijskih sekcija.⁷⁷ Do formiranja provincijskog rukovodstva BNI, za nešto manje od dva mjeseca, aktivisti puljske sekcije BNI uspjeli su organizirati blokove sekcije u Cresu,⁷⁸ Poreču,⁷⁹ Malom Lošinju,⁸⁰ Pazinu,⁸¹ Velom Lošinju,⁸² Vodnjanu,⁸³ Motovunu,⁸⁴ Oprtlju,⁸⁵ Voloskom,⁸⁶ Opatiji⁸⁷ (pododbor u Mošćenicama),⁸⁸ Buzetu⁸⁹ i Vrsaru.⁹⁰

Posebna akcija Izvršnog odbora vođena je za priznavanje grada Pule za glavni grad istarske provincije a time i istarskog izbornog kolegija. Akcija je provedena na dvije razine, preko predsjednika ministarskog vijeća Giovannia Giollittia i šefa Centralnog ureda za nove provincije Francesca Salate. U telegramima upućenim ovoj dvojici političara, objašnjava se »protuzakonitost«

⁷⁵ HAP, CKPu (1920--1921), k:20; f:A-6; Az, 1. III. 1921, br. 52. »La vigilia il manifesto del BNI«; 3. III. 1921, br. 54. »La ripresa dell'agitazione elettorale«; 21. II. 1921, br. 45; 15. II. 1921, br. 39. »Movimento elettorale«.

⁷⁶ Uz puljsku sekciju BNI, prva sekcija je osnovana u Kanfanaru, od strane gradonačelnika Gina Basilisca, koji je već 12. veljače propagirao program Inicijativnog komiteta. Tada je neslužbeno izabran lokalni odbor Bloka u koji su ušli, kao predsjednik i delegat Kanfanara u puljskom direktoriju G. Basilisco te članovi Pacraciaz (Villa di Canfanaro), Don Lazarich, Remigio Crismanich, Xlocovich, Placar, Ocret, Rama Martino, Deltrepo i Medene Stipanich. Za Medulin su bili zaduženi članovi šireg rukovodstva Bloka, Mario Mozzatto, Umberto Benedetti i Antonio Talatin, za Banjole Amelotti i Moise, za Pomer Antonio Talatin i Alfredo Matei, za Premanturu Amelotti, Moise, Salustio Agide i Celentani, dok su za Šišan zaduženi bili A. Tromba i M. Mozzatto.

⁷⁷ Az, 4. III. 1921, br. 55. »Provincializzare il Blocco«.

⁷⁸ Isto, »Prodormi elettorali a Cherso«.

⁷⁹ Az, 15. III. 1921, br. 64. »Parenzo a Pola all'uniscono nelle questione elettorale«.

⁸⁰ Az, 23. III. 1921, br. 71. »La costituzione del Blocco a Lussin piccolo«.

⁸¹ Az, 18. III. 1921, br. 67. »Il Blocco elettorale costituito a Pisino«.

⁸² Az, 23. III. 1921, br. 71. »La costituzione del Blocco a Lussin piccolo«.

⁸³ Isto, »Costituzione del Blocco a Dignano«.

⁸⁴ Az, 30. III. 1921, br. 77. »La costituzione del Blocco nazionale a Montona e a Portole«.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Az, 7. IV. 1921, br. 84. »La costituzione del Blocco nazionale a Orsera e nella Liburnia«.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Az, 20. III. 1921, br. 69. »La costituzione del Blocco nazionale ad Abbazia«.

⁹⁰ Az, 7. IV. 1921, br. 84. »La costituzione del Blocco nazionale a Orsera e nella Liburnia«.

označavanja Poreča glavnim gradom izbornog kolegija, argumentirajući svoj zahtjev članom 59. Zakona o izborima u novim provincijama, koji propisuju službeno centralno sjedište kolegija u mjestu sjedišta Građanskog suda (Tribunale civile), a koji je postojao jedino u Puli. Osim toga Pula je brojila 40 000 žitelja, dok su u Poreču živjele jedva 4 000.⁹¹ Na kraju, zahtjev nije prihvaćen a Poreč je potvrđen kao glavni grad istarskog izbornog kolegija.

2.3.1. *Politička previranja i sukobi blokovskih stranaka*

Svakako najznačajniji politički događaj, koji je znatno utjecao na razvoj Istarskog nacionalnog bloka i moralno osnažio talijanske blokovske snage, bio je konačan rascjep socijalističke stranke u siječnju 1921. godine. Ovim, iako formalnim rascjepom, socijalistički tabor je ušao u izbornu borbu znatno oslabljen. Socijalistička stranka u Istri (Partito socialista unitario) i pokrajinska organizacija PCI, nisu više predstavljale građanskim političkim snagama ozbiljnijeg protivnika. Istovremeno i u neposrednoj vezi s ovakvim razvojem i promjenom odnosa snaga, došlo je do eskalacije fašističkog terora. Nezadovoljni neodlučnošću tadašnje talijanske vlade i organa vlasti u provinciji u suzbijanju aktivnosti »hrvatskih i slovenskih agitatora«, kao i pristalica socijalističkog i komunističkog pokreta, fašisti preuzimaju, sve više nesmetano, »zakon« u svoje ruke. U svakom pojedinom dijelu Istre, teror fašističkog squadnizma manifestirao se na drugačiji način, ovisno o karakteru političkih protivnika. U sjeverozapadnom i zapadnom dijelu manifestirao se napadima na institucije i pojedince socijalističkog i komunističkog pokreta, ali i sve one koji su se na bilo koji način suprotstavljali fašistima,⁹² dok u jugoistočnom dijelu Istre fašizam nastoji likvidirati hrvatsko nacionalno obilježje i onemogućiti aktiviste HSNS, ali i sustavnim napadima onesposobiti rad socijalista. Teror fašističkih squadri toliko se proširio da je i sam generalni civilni komesar Antonio Mosconi morao intervenirati kako bi se ovo stanje pravoga građanskog rata prekinulo.⁹³

Iz ovog snažnog i bezobzirnog vala fašističke represije, vršenog pod izgovorom predizborne kampanje, proizašla je delikatna politička situacija poznata kao »Proštinska buna«, koja je više od dva mjeseca, od početka veljače do travnja 1921, stvarala posebnu psihozu među članovima talijanskih građanskih stranaka.⁹⁴ Ovu već tešku političku situaciju učinila je još težom »Labinska Republika« proizašla kao posljedica bezobzirnih terorističkih napada fašističkih squadri na stanovništvo Labinštine. U ovoj napetoj političkoj atmosferi unutar »blokovskih stranaka« odvijali su se različiti procesi i previranja izazvana jačanjem pozicija fašističkog pokreta, odnosno samom blo-

⁹¹ HAP, CKPu (1921), k:21; f:A-11.

⁹² HAP, CKPu (1920—1922), k:28; f:C-12.

⁹³ AST, GCK, Gab. (1920), k:85; f:056; HAP, CKPu (1921), k:21; f:A-11.

⁹⁴ M. Bertoša, Antifašistička obrana Proštine 1921. godine, LR Rijeka, 1972, 315—347.

kovskom organizacijom i pitanjem političke samostalnosti (mjestom i ulogom) svake pojedine stranke.⁹⁵

U Istarskoj demokratskoj stranci osjećala su se određena politička previranja, kako među rukovodstvom tako i među članovima, koja bi se mogla definirati kao traženje načina za realizaciju vlastite dominacije u Bloku, koja im je naglim razvojem fašističkog pokreta izmakla, ali i kao proces političke dezorijentacije članstva uzrokovane nejasnim statusom stranke u Nacionalnom bloku. Ubrzo su predstavnici PDI u Izvršnom odboru puljske sekcije BNI napustili zamisao o osvajanju dominantne političke pozicije, zamijenivši je djelotvornijom zamisli o korištenju blokovske propagandne kampanje u svrhu osnivanja što većeg broja lokalnih sekcija, odnosno jačanja stranačke organizacije.⁹⁶

Problem političke dezorijentacije postat će osobito aktualan nakon osnivačke skupštine sekcije BNI u Poreču, tradicionalnom sjedištu istarskih (liberala) demokrata, kada će rukovodstvo PDI morati svojim članovima javno objašnjavati razloge ulaska stranke u Nacionalni blok, odnosno kako su govorili u »stranačku koaliciju« i njen status unutar Bloka, jer je bilo slučajeva da se puljska sekcija BNI poistovjećivala sa strankom.⁹⁷ Od kakvog je značenja bilo pitanje statusa stranke u Bloku govori činjenica da se za vrijeme trajanja Izvanrednog kongresa PDI u Trstu, 21. ožujka 1921, najviše diskutiralo upravo o ovom problemu koji je na koncu ušao i u rezoluciju kongresa.⁹⁸ U skladu s tom rezolucijom, PDI će zbog budućih izbora ući u »... buduću provincijski Blok... obrazovan od partija sa sličnom nacionalnom tendencijom...«.⁹⁹

Osjećajući se politički ugroženima, predstavnici Socijalreformističke stranke — puljske sekcije, suprotstavljali su se tendencijama Istarske demokratske stranke, nazvavši je »strankom sui generis«, koja bi bila u stanju, poradi vlastitih stranačkih interesa, osnovati poseban blok. Glavni razlog ovog sukoba leži u intenzivnoj aktivnosti PDI u sjevernom i centralnom dijelu Istre, gdje PSRI nije uspjela ostvariti stalnije stranačke sekcije.¹⁰⁰

Sve se više udaljujući od Istarske demokratske stranke, istarski socijalreformisti, odnosno rukovodstvo stranke (Veronese i De Berti), počelo se idejno vezati za fašistički pokret, pružajući mu kao »novom pokretu«, bezrezervnu političku i moralnu podršku, što je za kratko vrijeme dovelo do pravog »egzodusa« dojučerašnjih pristalica, koji su se priključili ili socijalistima ili fašistima.

Politička previranja nisu mimoišla ni istarski fašistički pokret, i to u vrijeme njegovog političko-organizacijskog uspona.

⁹⁵ Az, 4. III. 1921, br. 55, »Vista di S. E. Mosconi a Dignano«.

⁹⁶ Az, 15. III. 1921, br. 64. »Il Blocco e il Partito nazionale democratico dell'Istria«.

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Az, 26. III. 1921, br. 74. »Congresso dei delegati del Partito nazionale democratico dell'Istria«.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Az, 15. III. 1921, br. 64. »Il Blocco e il Partito nazionale democratico« 27. III. 1921, br. 75. »Il Blocco e il Partito nazionale democratico«.

Osnovni uzrok unutrašnjih konflikata može se objasniti permanentnom borbom za politički prestiž i vlast unutar pokreta, koja je bila potaknuta nepremostivim jazom dviju »frakcija«, odnosno vidova fašizma — »urbanog« i »agrarnog« (ruralnog). Sukob se najjasnije manifestirao stvaranjem »opozicijskih« rukovodstava lokalnih FdC u Poreču, Vodnjanu, Kopru i Pazinu, prema rukovodstvu puljskog Fascia i ličnosti njegova predsjednika Luigia Bilucaglie. Ovaj sukob je osobito dobio na oštrini nakon sporne intervencije puljskog Bloka kod centralnih vladinih organa za priznavanje Pule glavnim gradom provincije (ožujak 1921). Osim toga puljski Fascio je svojevolumno preuzeo ulogu provincijskog rukovodstva, kako u nastupu prema ostalim fašističkim pokretima u Italiji tako i u odnosu prema svim istarskim fascijima, namećući im svoju političku volju, koja se često nije podudarala s planovima lokalnih rukovodstava. Ujedno, ova situacija nam rječitro govori da lokalna rukovodstva nisu bila »zrela« za prihvaćanje jedinstvene politike, što će se porazno iskazati u vrijeme izbora u svibnju 1921. godine.

3. Aktivnost provincijskog rukovodstva Istarskog nacionalnog bloka

Opće pripreme za osnivanje Nacionalnog bloka na razini provincije započele su konstituiranjem lokalnih sekcija BNI u svim dijelovima Istre, već u drugoj polovici veljače 1921. Neposredni i konkretni dogovori između predstavnika puljskih i tršćanskih »blokovskih« stranaka otpočeli su sastankom u Trstu, 11. travnja 1921. godine. Sastanak ima izvanredno političko značenje jer predstavlja važan moment za određivanje unutrašnje političko-organizacijske i idejne strukture budućeg provincijskog Bloka. Sastanku su prisustvovali, neovisno jedni o drugima, predstavnici PDI, FdC (puljski politički kotar) i članovi Izvršnog odbora puljske sekcije BNI (De Berti, Rapicavoli i A. Talatin, koji su ujedno članovi novog Inicijativnog komiteta) s jedne i predstavnici tršćanskog Bloka i Fdc, s druge strane. Nakon uvodnih riječi G. Frausina, predstavnika PDI, a ujedno i predsjedavajućeg ovog sastanka, Antonio De Berti je detaljno izvijestio o radu Inicijativnog komiteta, oslikavši trenutnu situaciju u kojoj se nalazi puljska sekcija BNI, predstavivši je kao inicijatora i suosnivača svih lokalnih sekcija bloka u Istri, koji predstavljaju dobru osnovu za stvaranje novog provincijskog »blokovskog organizma«. Ipak najznačajniji De Bertiev iskaz jest izjava dana na kraju njegova izlaganja o tome da su »on i njegove kolege došli na sastanak samo s namjerom da daju osnovne informacije i formuliraju prijedloge koji će biti izneseni pred delegate na Osnivačkoj skupštini BNI za provinciju Istru. Izjava je doista prejudicirala daljnji tijek sastanka, davši do znanja tršćanskim predstavnicima o postojanju snažne tendencije za samostalnošću (osobito političkom) Istarskog nacionalnog bloka i njegova rukovodstva. No, zaključci sastanka bili su usmjereni u sasvim drugom pravcu. Radilo se o sprečavanju Istarske demokratske stranke u ostvarivanju dominantne pozicije unutar »izborne koalicije« s jedne, a protežiranju fašističkog pokreta s druge strane. Pod utjecajem tršćanskih i puljskih predstavnika fašističkog pokreta, Francesca Giunte, Luigia Bilucaglie i Teofila Rapicavolia, formulirani su prijedlozi o organizacijskoj i političkoj strukturi Istarskog nacionalnog bloka, koji

su bili u skladu s direktivom Centralnog komiteta »Fascia di combattimento italiano« od 7. travnja 1921. godine.¹⁰¹ Prijedlozi su formulirani ovako: »1. da se Istarski nacionalni blok organizira od sljedećih stranaka: Fascio di combattimento, Partito reformista Italiano (PSRI) (Socijalreformistička stranka Italije — sekcija za provinciju Istru — op. a.) i Partito democratico-nazionale (PDI Istarska demokratska stranka — op. a.), uzevši u razmatranje i ratne veterane (Fascio di Combattenti — op. a.), 2. da se provincijski Direktorij Bloka formira od jednakog broja delegata triju partija, od kojih će Direktorij formirati Izvršni odbor, i 3. da se uz, od svojih stranaka imenovane kandidate, označi i (njihova — op. a.) materijalna i moralna odgovornost za određene zone, uzevši u obzir geografsku poziciju pojedinih gradova.«¹⁰² Još istog dana puljski predstavnici su se vratili u Istru, kako bi mogli sudjelovati na sastanku Direktorija Bloka — puljske sekcije, koji je zakazan za 12. travnja. Direktorij je sve prijedloge prihvatio i odlučio da u Direktorij provincijskog BNI mogu ući predstavnici ratnih veterana, ali samo s pravom savjetodavnog glasa.¹⁰³

Prema navodima civilnog komesara u Puli Oriola, iz telegrama od 13. travnja 1921. upućenih generalnom civilnom komesaru za Veneziu Giulio A. Mosconiu i šefu Centralnog ureda za nove provincije Francescu Salati, Izvršni odbor puljske sekcije BNI, na (preliminarnoj) sjednici održanoj u dopodnevniim satima u Puli, 13. travnja, »... označio je buduće kandidate (6 iz svake partije i Fascio di Combattenti), predstavnike partija, po principu proporcionalnosti, koje će Skupština provincijskog Bloka potvrditi večeras.«¹⁰⁴ Osim toga bilo je odlučeno da će se Izvršnom odboru dati na razmatranje forma buduće organizacijske strukture, koja bi trebala »usuglasiti sve postojeće tendencije«.

Osnivačkoj skupštini BNI za provinciju Istru, održanoj u dvorani »Casino commerciale« u Puli, prisustvovalo je oko tri stotine delegata iz cijele Istre, bez obzira na postojanje inicijativnih komiteta lokalnih sekcija.

Najdetaljniju analizu o mjestu, ulozi i ciljevima BNI iznio je Alberto Premuda u svom referatu (koji je jednoglasno prihvaćen) po kojemu Nacionalni blok predstavlja »... društvo stvoreno radi jedinstvenog cilja«, koje je oko zajedničkog programa okupilo sve organizirane talijanske građanske stranke i mnoge pojedince, i koje neće negirati partikularizam mišljenja i političku slobodu svake političke grupacije, ostavivši prostora za odabir vlastitog puta i razvoj ideja, radi očuvanja političke osebujnosti. Osim toga Nacionalni blok je stvoren pod »impulsima potreba i trenutnog (političkog — op. a.) momenta.«¹⁰⁵ Nakon dugih studija političkih prilika u provinciji, u listopadu i studenom 1920. godine, osnivači Bloka su zaključili da je Blok, »najbolja organizacijska forma za sve političke snage« (talijanske) koje su u to vrijeme bile podijeljene na male »ćelije« fascia, ili reformističke stranke, a

¹⁰¹ Chiurco, n. dj., III, 178—179; Farinacci, n. dj. 341; HAP, CKPu (1921), k:21; f:A-11.

¹⁰² Az, 12. IV. 1921, br. 88. »Per la costituzione del Bloco provinciale«.

¹⁰³ Az, 13. IV. 1921, br. 89. »Il direttorio del Bloco-sezione di Pola«.

¹⁰⁴ HAP, CKPu (1921), k:21; f:A-11.

¹⁰⁵ Az, 14. IV. 1921, br. 90. »La seduta per la costituzione del Blocco«.

koji bi ujedno »objedinio programe nacionalnog i demokratskog karaktera«. Neposredan povod organiziranja Bloka bio je novi Izborni zakon, koji je garantirao pobjedu stranci ili političkoj grupaciji koja najveći broj puta postigne potreban koeficijent.

Premuda je »jugoslavenski iredentizam« i komunizam označio kao »neprijatelja broj jedan« protiv kojih se Blok treba boriti argumentirajući ovu tvrdnju proizvoljnom i netočnom, a nađasve besmislenom konstatacijom da je »Komunistička partija slijepo poslušna Moskvi koja favorizira i pomaže jugoslavenski iredentizam«. ¹⁰⁶

Sukob, koji je gotovo doveo do razbijanja nacionalne koalicije stranaka, nastao je na relaciji različitih koncepcija organizacijske strukture Bloka, u trenutku odluke da li će u Blok ući pored organiziranih stranaka i razna druga politička i »apolitička« društva s »nacionalističkim tendencijama«, koju su zastupali A. Manzin, E. Ciasca i De Vescovi, ili će koaliciji moći pristupiti samo organizirane stranke što su zastupali F. Giunta, G. Frausin, Ventrella i A. De Berti u skladu s dogovorom od 11. travnja i odlukom Direktorija puljske sekcije BNI od 12. travnja. Osim toga, predstavnici fašista Giunta i Bilucaglia uvjetovali su pristup fašističkog pokreta Bloku, prihvaćanjem njihovog prijedloga. ¹⁰⁷ Adolfo Manzin je, na ovu političku ucjenu, zajedno sa svojim pristalicama na skupštini proklamirao osnivanje »Nezavisne stranke Istre« (Partitio Indipendente istriano), nakon čega su fašisti napustili dvoranu s uzvicima »A noi«. ¹⁰⁸

Ipak pod pritiskom brojno jačeg protivnika i uvidjevši da bi nastavak sukoba mogao dovesti do raspada Bloka, A. Manzin se povukao a usvojen je prijedlog G. Frausina. Tako su za predstavnike Socijalreformističke stranke u Direktoriju Bloka izabrani: Iginio Venier (Pula), Armando Benedetti (Pula), Antonio Talatin (Pula), Francesco Parentin (Pula), Rodolfo Drobnig (Pula) i Domenico Zanetti (Pula), za Istarsku demokratsku stranku Alessandro Voltolina (Poreč), Italo Defrancesci (Umag), Giovanni Frausin (Trst), Atilio Craglietto (Pula), Leone Postogna (Muggia) i Piero Castro (Kopar), dok su za Fašistički pokret izabrani Luigi Bilucaglia (Pula), Andrea Manzolini (Poreč), Adriano Petronio (Piran), Renato Rocco (Rovinj), Erminio Zucconi (Pazin) i Giovanni Corrado (Volosko-Opatija). Ratne veterane bi predstavljali Francesco Devescovi (Fdc-Rovinj), Bruno Camus (Fdc-Pazin), Salustio Agide (Fdc-Pula), Amadeo Waldabrin (Fdc-Pula), Giulio Rusca (Pula) i Teofilo Rapicavoli (Fdc-Pula).

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ HAP, CKPu (1921), k:21; f:A-11; Sukob, koji je gotovo doveo do razbijanja nacionalne koalicije stranaka, nastaje na relaciji različitih koncepcija unutrašnjo-organizacijske strukture Bloka, u trenutku kada je trebalo odlučiti da li će u Blok ući, pored organiziranih stranaka, i razna politička udruženja kao i ostala »apolitična« društva s nacionalističkim tendencijama, koje su zastupali A. Manzin, E. Ciasca i De Vescovi, članovi PDI, ili će koaliciji moći pristupiti samo organizirane političke stranke, što su zastupali F. Giunta, G. Frausin, Ventrella i A. De Berti, a u skladu s dogovorom od 11. travnja 1921. i odlukom Direktorija puljske sekcije BNI od 12. travnja 1921.

¹⁰⁸ HAP, CKPu (1921), k:21; f:A-11.

Za predsjednika je izabran predstavnik istarskog fašističkog pokreta Luigi Bilucaglia, za potpredsjednika Giovanni Frausin te članovi užeg rukovodstva Erminio Zucconi, Andrea Manzolini, Italo Defrancesci, Bruno Camus i Alessandro Voltolina.¹⁰⁹

Odlučeno je da će financijska i propagandna komisija biti pod neposrednim rukovodstvom predsjednika i potpredsjednika Bloka, koje će se kasnije, prema potrebi, popunjavati. Oko imena kandidata blokovske izborne liste nije ništa konkretno i konačno odlučeno, jer se čekala odluka PPI, koja bi trebala popuniti jedno upražnjeno mjesto. Ipak neslužbeno je sačinjena lista u koju su ušli Antonio De Berti i Luigi Bilucaglia (za grad Pulu), Giovanni Mrach (za Pazin i Volosko-Opatiju), Antonio Pogatschnig (za Poreč), Giovanni Pesante (za gornju Istru-Kopar). Spominjana su imena prof. Carvina i Luigia Albanesea iz Poreča.¹¹⁰

Epilog sukoba predstavlja skupština Direktorija lokalne puljske sekcije BNI od 15. travnja na kojoj su A. Manzin, E. Ciasca i A. Premuda objavili ostavke na funkcije koje su dotad obavljali, s obrazloženjem da se ne slažu s kadrovskom politikom rukovodstva provincijskog BNI, ali da će i dalje pomagati njegov rad. Jedino su vodnjanski fašisti ostali u opoziciji jer njihov predstavnik prof. Palin nije »ušao« u krug mogućih kandidata liste.¹¹¹

Ne uvaživši obrazloženje bivšeg predsjednika puljske sekcije Bloka, Adolfa Manzina, o njegovu istupu na skupštini od 13. travnja, kao osiguranje izborne pobjede, osobito u Puli, gdje se prema njegovoj procjeni moglo dogoditi da puljski kandidati ne ostvare većinu glasova, a ipak znajući da nekakvo jamstvo uspjeha moraju imati, rukovodstvo Bloka za Istru pokazalo je zanimanje već na Osnivačkoj skupštini za Talijansku pučku stranku, ostavivši jedno slobodno mjesto na izornoj listi za njezinog kandidata.

Već 19. travnja održan je u Trstu sastanak blokovskih stranaka s predstavnikom populara Domenicom Sambom o eventualnom ulasku Talijanske pučke stranke u izbornu koaliciju i zajedničkom nastupu na parlamentarnim izborima 15. svibnja 1921. Predložena je čak i lista na kojoj bi od šest mjesta tri držali fašisti (Bilucaglia, Albanese i Mrach), dok bi ostale stranke imale po jednog predstavnika (De Berti, Pogatschnig i Sambo).¹¹² Kako nije došlo do željenog sporazuma, razgovori su nastavljeni 20. travnja u nešto proširenom sastavu. Sastanku u Hotelu »Savoja« prisustvovali su Frausin, Postogna, Giunta, Bilucaglia, Talatin, Lonzar don Orlich, Ciasco (predstavnik PPI iz Venecije) i general Casalini kao posrednik. U trenutku kada se dogovor činio moguć, Lonzar je održao govor u kojemu je istaknuo da »... provincijska situacija odgovara popularima da se ne učlanjuju u Blok, već da sačine vlastitu listu, računajući na određen broj glasova hrvatskog i slovenskog stanovništva, koje bi u suprotnom dobila zajednička hrvatsko-slovenska lista«. Osim toga nepristupanje Bloku je stvar partijske discipline i instrukcija generalnog sekretara PPI, don Sturza.¹¹³

¹⁰⁹ Isto.

¹¹⁰ Isto.

¹¹¹ Isto.

¹¹² Isto.

¹¹³ Isto.

Neposredno nakon ovog sastanka i definitivnog pokušaja pridobivanja populara za Nacionalni blok, u Puli su se sastali predstavnici stranaka Istarskog nacionalnog bloka, njih 24, kako bi razmotrili političku situaciju s obzirom na negativan odgovor PPI i sastavili konačnu izbornu listu. Sastanku je prisustvovao nezaobilazni lider fašističkog pokreta Julijske krajine Francesco Giunta, koji je istarskim fašistima ovog puta uspio osigurati tri od šest mjesta na zajedničkoj izbornoj listi. Tako su se kao kandidati Istarskog nacionalnog bloka na izbornoj listi našli Luigi Albanese iz Poreča (Fdc), Luigi Bilucaglia iz Pule (Fdc), Giovanni Mrach iz Pazina (Fdc), Antonio De Berti iz Pule (PSRI), Giovanni Pesante iz Poreča (PDI) i Antonio Pogatschnig iz Poreča (PDI).¹¹⁴ Na istom sastanku došlo je do konačnog razrješenja spora vodnjanskih i puljskih fašista. U ime predstavnika različitih stranaka i političkih udruženja Vodnjana, profesor Palin je obećao da će na sastanku vodnjanskih političkih udruženja i stranaka 24. travnja, podržati »blok nacionalnih snaga...«.¹¹⁵ Tako se i ova afera oko sastavljanja liste završila bez težih političkih posljedica.

Izborna kampanja BNI može se promatrati kao tri razvojno-konceptualno različita perioda, koji se kronološki smjenjuju. Prvi period traje od osnutka Inicijativnog komiteta puljske sekcije BNI u siječnju 1921. godine do izbora Direktorija sekcije BNI, 19. veljače. Drugi period traje od 19. veljače do konstituiranja provincijskog Direktorija BNI, 13. travnja, i treći koji traje od 13. travnja do 15. svibnja 1921.

Karakteristika prvog perioda jest identičnost kampanje i propagandnih napora s političkom akcijom Inicijativnog komiteta koji su bili, uglavnom, ograničeni na puljski politički kotar a s ciljem buđenja nacionalističke svijesti u svim segmentima talijanskog stanovništva. Za razliku od prvog, koji je imao čisto propagandni, pamfletski karakter, drugi period je karakterizirala konkretna politička akcija, koja se manifestirala osnivanjem lokalnih sekcija Bioka po cijeloj Istri (veća mjesta političkih kotara). Uspostavljeni su brojni kontakti s istomišljenicima s ciljem što realnije procjene snaga nacionalnog bloka. To je ujedno vrijeme jačanja i ekspanzije stranačkih struktura, koje treba promatrati kao važan element u procesu široke politizacije talijanskog, pretežno gradskog stanovništva. Treći period predstavlja izbornu kampanju u užem smislu, koju je karakterizirala složenost i različitost političke akcije, podređene osnovnom cilju, pobjedi na izborima za talijanski parlament.

Važno je napomenuti da u izbornoj kampanji BNI, uz političke snage stranačke koalicije, sudjeluju i lokalni organi vlasti, što je dakako značajno utjecalo na proces penetracije blokovske propagande među istarskim življem.¹¹⁶ Živa propagandna aktivnost Istarskog nacionalnog bloka, odnosno njegovog »Ureda za propagandu«, započela je tri dana prije sastanka (26. IV) na kojemu su donijete smjernice za izbornu propagandnu aktivnost s posebnim naglaskom na organiziranju izbornih zborova u svim većim grad-

¹¹⁴ Isto.

¹¹⁵ Isto.

¹¹⁶ Isto; k:28; f:C-12.

skim centrima Istre, a u okvirima ograničenih financijskih mogućnosti, objavljivanjem propagandnog članka u dnevniku L'Azione, o izbornoj listi BNI, koja je predstavljena kao lista »... sačinjena u ime Italije...« i označena kao »... sretna sinteza ideja, volje, mladenačke snage i političke zrelosti...«. ¹¹⁷

»Novinski uredi« puljske sekcije i provincijskog Bloka, u razdoblju od osnutka provincijskog Direktorija do 15. svibnja, objavili su niz tekstova u obliku letaka i novinskih članaka, a njihov ton određivali su, uglavnom, predstavnici fašističkog pokreta, inače članovi puljskog i provincijskog Direktorija. Upravo je Direktorij Istarskog nacionalnog bloka autor proglasa od 25. travnja 1921, objavljenog 30. travnja u puljskom listu L'Azione, upućenog »Istranima«. Proglas govori o principima stranačkog ujedinjenja u jedinstveni blok i njegovim ciljevima. ¹¹⁸ Blok, iako sastavljen od »različitih partija s različitim političkim tendencijama«, predstavlja jezgru »zdrave strane« talijanskog naroda u Istri, koja će na parlamentarnim izborima glasajući za BNI pokazati »... talijanski karakter naše zemlje Istre i (sačuvati — op. a.) nacionalni ugled naše domovine...«. ¹¹⁹

Zasigurno najveći i najskuplji propagandni pothvat »Novinskog ureda« provincijskog Bloka bilo je štampanje i raspačavanje »izvanrednog izdanja«, odnosno falsifikata »Pučkog prijatelja« od 12. svibnja 1921. godine, numeriranog pod brojem 21, štampanog u tiskari fašističkog pokreta u Trstu. Tekst je odštampan u obliku letka s potpunim zaglavljem »Pučkog prijatelja« i u istom formatu, pod naslovom »Navala fašista bombama, grozna progona u Vodnjanu, Pazinu i okolici«. Tekst je potpisan inicijalima INS, po čemu je falsifikat i otkriven jer su inicijali označavali Jugoslavensku narodnu stranku (JNS). ¹²⁰ Pored ovog, nekako u isto vrijeme, po Istri je dijeljen još jedan letak BNI, sastavljen u nešto agresivnijem tonu na vrlo lošem hrvatskom jeziku i nepravilnoj formi čakavštine pod naslovom »Ki smo mi? Ča zahtijevamo?« ¹²¹ Oba letka su imala za cilj stvaranje zabune i atmosfere straha u redovima simpatizera JNS, protiv koje je vođena glavna borba, kao najopasnijeg takmaca. Uporedo s objavljivanjem ovih tekstova, objavljeni su i proglašeni lokalnih sekcija, kao npr. sekcije BNI u Motovunu, pod naslovom »Direzione del blocco Montonese« sa sličnim tekstom, gdje se pozivaju svi birači da glasaju za Nacionalni blok ili da uopće ne glasaju. ¹²²

Svi proglašeni nalazili su svoju podlogu u stvarnim terorističkim napadima fašističkih squadri, odnosno »zaštitnih odreda« koji su se kretali ne samo

¹¹⁷ Az, 27. IV. 1921, br. 101. »L'Asemblea delegati all Blocco«; Isto, 23. IV. 1921, br. 98. »La lista Istriana«; HAP, CKPu (1921) k:21; f:A-11.

¹¹⁸ Az, 30. IV. 1921, br. 104. »(. . .). Questo programma univa all' attualizzazione dei forme sociali amministrative ed economiche, che volgono a valorizzare il lavoro, ad aumentare la produzione a semplificare gli ingranaggi burocratici a mantenere le autonomie ed a rialzare specialmente le sorti dell'agricoltura pe l'Istria poi esso comprende in special modo provvedimenti economici e finanziari atti a risolvere gli impelmenti prosceni delle rete stradale delle bonifiche chi provvedimenti d'acqua e della produzione agraria . . .(. . .)«

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ HAP, CKPu, (1921), k:21; f:A-11.

¹²¹ HAP, CKPu, (1920—1921), k:28; f:C-12.

¹²² Bratulić, Političke stranke u Istri 1918—1923, . . ., 200—201.

kao pratnja agitatorima BNI, već su samostalno vršili »preventivne« prepade u područjima naseljenim slavenskim stanovništvom, obično dan prije izbornog mitinga.

Krajem travnja, Izvršni odbor BNI pristupio je organizaciji tzv. »nadzornih odreda«. Organizacija je povjerena članu Izvršnog odbora, komandantu squadri u puljskom političkom kotaru, demobiliziranom poručniku talijanske vojske Mariu Mozzattu, kao čovjeku od akcije.

Pripreme za osnivanje »nadzornih odreda« započele su 27. travnja, objavljivanjem proglašenja (u obliku letka) od strane puljskog Fascia. Letak je dijeljen samo u puljskom političkom kotaru, a pozivao je svu talijansku omladinu, bez obzira na socijalni status, da sudjeluje u stvaranju četiriju odreda. Učlanjenje u jedan od odreda moglo se izvršiti popunjavanjem kupona odštampanog na kraju letka, koji se morao potom predati nekoj od zaduženih osoba u Fasciu Giovanni Grion. Svaki onaj tko se ne bi odazvao pozivu smatran je »nacionalnim dezertrom«. ¹²³ Tridesetog travnja 1921. u dvorani Fascia Giovanni Grion u Puli okupilo se oko 400 omladinaca, profašistički orijentiranih, radi stvaranja četiriju »nadzornih odreda« (Compagna di vigilanza). Sastanku je pored Maria Mozzatta prisustvovao i član Izvršnog odbora BNI Antonio De Berti. Prema njegovim riječima najvažniji zadatak tek stvorenih odreda bila bi intenzivna propaganda među »radničkom masom«. ¹²⁴ Tako je stvoreno pet odreda (jedan je već odranije sudjelovao u predizbornoj kampanji) koji su nazvani imenima ratnih heroja »Cesare Battisti«, »Nazario Sauro«, »Fratelli Liani«, »Francesco Rismondo« i »Fabro Filzi«. Prvu konkretnu akciju »nadzorni odredi« izveli su u Puli dijeleći letke direkcije Camere del Lavoro Italiano, u povodu proslave 1. svibnja. ¹²⁵ Dotada su njihovu funkciju obavljale fašističke »squadre d'azione«, vršeci nezapamćeni teror nad onim dijelom istarskog stanovništva koji se nije pridružio snagama BNI, a da ne govorimo o teroru nad direktnim političkim protivnicima. ¹²⁶ Ovim aktom fašistički pokret u Puli uspio je, koristeći se Blokom kao paravanom, značajno ojačati vlastite redove, što je rukovodstvo puljskog Fascia iskoristilo ne samo za nametanje svoje političke volje ostalim »blokovskim« strankama već i za ostvarivanje dominantne pozicije unutar istarskog fašističkog pokreta.

Jedan od najznačajnijih oblika predizborne kampanje Istarskog nacionalnog bloka bili su izborni mitinzi i propagandne turneje kandidata BNI koji su nastupali kako u ime Bloka tako i u ime vlastite stranke tako da je njihovo praćenje i razlučivanje političkih interesa vrlo otežano.

Većina izbornih zborova i turneja ostvarena je nakon sastanka »Propagandnog ureda« od 26. travnja. Dotada su to bile samo sporadične akcije najaktivnijih pojedinaca i grupacija. ¹²⁷ Od 27. travnja do 14. svibnja održani su

¹²³ HAP, CKPu, (1921), k:21; f:A-11. Kako original letka nisam uspio pronaći, poslužio sam se prijepisom koji se nalazi u sklopu izvještaja komandanta CC.RR., Civilnom komesaru u Puli od 1. V. 1921, br. 271/21 i 2. V, br. 271/33.

¹²⁴ HAP, CKPa (Pazin), (1921), k:11; HAP, CKPu (1921), k:21; f:A-11.

¹²⁵ Isto.

¹²⁶ Isto.

¹²⁷ Az, 20. IV. 1921, br. 95 »Comizio elettorale a Sanvincenti«; 26. IV. 1921, br. 100 »Comizio elettorale a Rovigno«.

javni izborni zborovi u gotovo svim većim mjestima Istre s otocima. Tako su održani mitinzi u Puli,¹²⁸ Cresu, Velom i Malom Lošinju, Nerezinama, Osoru i Sv. Jakovu,¹²⁹ Rovinju, Balama, Vodnjanu,¹³⁰ Savičenti,¹³¹ Vrsaru,¹³² Brionima,¹³³ Motovunu,¹³⁴ Kanfanaru,¹³⁵ Fažani,¹³⁶ Galižani,¹³⁷ Nedeščini, Kašteliru, Višnjanu, Piranu, Pomeru,¹³⁸ Buzetu, Bujama, Voloskom,¹³⁹ Krnici, Marčani, Raklju¹⁴⁰ i Međulinu,¹⁴¹ na kojima su sudjelovali uglavnom svi predstavnici blokovskih stranaka.

Kampanja u Istri odvijala se u atmosferi političke i nacionalne napetosti, straha i terora tzv. »Nadzornih odreda« BNI koji se nije manifestirao samo napadima na pojedince i institucije nacionalnog i klasnog neprijatelja, već i ometanjem drugih talijanskih građanskih stranaka koje nisu ušle u Blok, iako su, navodno, bile provedene potrebne mjere sigurnosti od strane provincijske vlasti, kako bi se omogućilo jednako pravo sudjelovanja na izborima svim političkim strankama.¹⁴² U Istri su zbog takvog stanja na Giollittiev poticaj i izričit zahtjev generalnog civilnog komesara za Julijsku krajinu A. Mosconia, provedene posebne mjere opreza u slučajevima Republikanske i Pučke stranke.¹⁴³ U pazinskom političkom kotaru glavni idejni ali i stvarni nosioci strategije predizbornih aktivnosti BNI bili su pripadnici fašističkog pokreta koji su iako malobrojni (383 člana) uspjeli nekažnjeno izvesti četrdesetak terorističkih napadaja na pripadnike i institucije izvanblokovskih političkih snaga.¹⁴⁴ Slične akcije izvodili su članovi fašističkog pokreta i u ostalim političkim kotarima. Strategija je bila vrlo jednostavna. Tamo gdje je postojao or-

¹²⁸ HAP, CKPu (1921), k:21; f:A-11; Isto, k:28, f:C-12.

¹²⁹ Isto; Az, 8. V. 1921, br. 111 »Il giro di propaganda elettorale dell dott. De Berti nel isola di Lussino«; 7. V. 1921, br. 110. »L'Entusiastica accoglienza di Lusino al candidato dei Blocco nazionale dottore De Berti.«

¹³⁰ Az, 6. V. 1921, br. 109, »Attività elettorale a Dignano«.

¹³¹ HAP, CKPu, (1921), k:21; f:A-11.

¹³² Az, 7. V. 1921, br. 110. »L'Entusiastica accoglienza di Lusino«.

¹³³ Isto, »Comizio elettorale a Orsera«.

¹³⁴ Az, 10. V. 1921, br. 112. »I candidati del Blocco Albanese e Pogatschnig a Montona«.

¹³⁵ HAP, CKPu (1921), k:21; f:A-11.

¹³⁶ Az, 7. V. 1921, br. 110. »Il candidato bloccardo dott. De Berti visita l'Istria Bassa accolto entusiasticamente«; »Un inboscata tesa dei Croati ai fascisti parentini«.

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ HAP, CKPu, (1921), k:21; f:A-11; Az, 7. V. 1921, br. 110. »Un visitorio giro di propaganda dei candidati bloccardi Albanese e Mrach«; »Il giro di propaganda dei candidato fascista Bilucaglia«.

¹³⁹ Isto.

¹⁴⁰ Az, 11. V. 1921, br. 113. »La propaganda elettorale nelle campagna dignanese«.

¹⁴¹ HAP, CKPu, (1921), k:21; f:A-11.

¹⁴² Isto; k:28; f:C-12; Az, 26. IV. 1921, br. 100. »Comizio elettorale a Rovigno«.

¹⁴³ Isto; AST, GCK, Gab. (1919—1922), k:114; f:0201; HAP, CKPa (1920—1921), k:9; AST, GCK, Gab., (1919—1922), k:111; f:063; Az, 10. V. 1921, br. 112. »Un'altra scossione del popolari a Rovigno«.

¹⁴⁴ HAP, CKPa, (1921), k:9.

ganizirani socijalistički i komunistički pokret blokovske snage vodile su pravi građanski rat u kojem su nerijetko padale i ljudske žrtve, dok je na selu vođena borba protiv udruženih hrvatskih i slovenskih građanskih stranaka.¹⁴⁵ Ipak, najteža nasilja izvršena su na dan parlamentarnih izbora u istarskom izbornom kolegiju. Slična situacija vladala je i u tršćanskom kolegiju, pogotovu u zonama gdje je obitavalo slovensko stanovništvo. Prema karakteru i težini izvedene nezakonitosti mogu se podijeliti na: »1) krivična djela počinjena oružanim napadima na birače, na članove izbornih komisija na biračima i paljenje kuća hrvatskim i slovenskim seljacima, 2) protuzakonito pretvaranje tajnosti izbora u javno glasanje pod pritiskom članova Talijanskog nacionalnog bloka (nadzornih odreda Istarskog nacionalnog bloka — op. a.) u izbornim komisijama na nekim biračkim mjestima, 3) oduzimanje biračima glasovnica JNS, 4) 'glasanje' mrtvih i odsutnih.«¹⁴⁶ Određenu ulogu u predizbornim aktivnostima BNI imale su svakako kotarske vlasti. Njihova aktivnost svodila se na protuzakonito odbijanje reklamacija izbornih popisa i falsificiranje glasovnica JNS. Na osnovi odredaba Zakona o provođenju izbora, birači su imali pravo provjere izbornih popisa i eventualnog ulaganja reklamacija nadležnim civilnim komesarima, zbog neispravnosti ili manjkavosti popisa. Civilni komesari su reklamacije trebali riješiti najkasnije do 24. ožujka 1921, ali, kako su uglavnom pisane na hrvatskom jeziku, nisu bile uzete u postupak. Poznati su mi slučajevi civilnog komesara u Kopru koji nije prihvatio reklamacije 280 ispuštenih birača na popisu iz Sv. Antona i civilnog komesara u Pazinu, koji je izostavio sa službenih popisa 54 birača iz okolnih hrvatskih sela.¹⁴⁷ Istodobno, u vrijeme predizborne »turneje« blokovskih kandidata, civilni komesari pojedinih političkih kotara posjećuju »problematična izborna mjesta« te savjetuju izborne komisije o nužnim izbornim aktivnostima koje bi trebale osigurati većinu glasova Istarskom nacionalnom bloku.¹⁴⁸ Tako je civilni komesar u Pazinu Galli obilazio, poslije sastanka s generalnim civilnim komesarom A. Mosconiem (28. travnja), niz izbornih sekcija u Labinu, Plominu i Boljunu. Poznavajući ove povijesne činjenice, rezultati političkih izbora od 15. svibnja neće predstavljati nikakvo posebno iznenađenje, već logičan slijed događaja.

4. Parlamentarni izbori od 15. svibnja 1921. godine

Prema Zakonu o izborima u novim provincijama, Istra je predstavljala jedinstveni izborni kolegij, podijeljen na šest izbornih okruga (koji se podudaraju s teritorijem političkog kotara), a koji je sa 342.401 stanovnikom (prije popisa stanovnika od prosinca 1921) i 89.425 upisanih izbornika, davao čak šest poslanika u talijanski parlament.¹⁴⁹

¹⁴⁵ HAP, CKPu, (1921), k:21; f:A-11; k:28; f:C-12; CKPa (1921), k:9.

¹⁴⁶ Isto; HAP, CKPa (1921), k:11; AST, GCK, Gab., (1919—1922), k:114; f:0204; V. Bratulić, n. dj., 180—181.

¹⁴⁷ HAP, CKPa (1921), k:10.

¹⁴⁸ Isto, k:9.

¹⁴⁹ HAP, CKPu (1921), k:21; f:A-11; AST, GCK, Gab. (1919—1922), k:114; f:0204.

Izborni okruzi su: I. Poreč s 11 općina (Poreč, Buje, Novigrad, Grožnjan, Motovun, Vrsar, Oprtalj, Umag, Brtonigla, Višnjani i Vižinada) — sa 26 izbornih sekcija; II. Kopar s 11 općina (Kopar, Dekani, Dolina, Izola, Merežige, Klanjac, Pomjan, Buzet, Piran i Roč) s 38 izbornih sekcija; III. Lošinj sa 4 općine (Cres, Veli Lošinj, Mali Lošinj, Osor-Nerezine) — sa 12 izbornih sekcija; IV. Pazin sa 6 općina (Pazin, Labin, Tinjan, Buljan, Plomin i Žrninj) sa 22 izborne sekcije; V. Pula sa sedam općina (Barban, Kanfanar, Vodnjan, Pula, Rovinj, Savičenta i Bale) sa 28 izbornih sekcija; VI. Volosko-Opatija s 8 općina (Veprinac, Podgrad, Kastav, Žejane, Materija, Mošćenice te Volosko-Opatija) sa 19 izbornih sekcija. To znači da su se izbori održali u 47 istarskih općina sa 145 izbornih sekcija.¹⁵⁰

Osim liste Istarskog nacionalnog bloka, na izborima se pojavilo još pet izbornih lista Talijanske pučke stranke (PPI — Valentino Lucas — Labin, Giovanni Lonzar — Kopar, Domenico Sambo — Piran, Giuseppe Cisci — Venecija i Giacomo Frangipani — Pula); Talijanske republikanske stranke (PRI — Diomede Benco, Michele Maini, Antonio Bandini, Alfredo Algardi, Albino Pelizzon i Giovanni Predonzani), Talijanske socijalističke stranke (PSI — Carlo Nobile, Antonio Riosa, Giuseppe Pasigli, Josip Petejan, Paolo Fiorentini i Vicenc Kermolj). Istaknute su liste još i Pokrajinske organizacije Komunističke partije Italije (Giuseppe Tuntar, Anton Juraga, Pietro Fiorini, Ivan Regent, Glicerio Lamma i Matteo Gragnaz) i Jugoslavenske narodne stranke (Ivan Stari, Josip Vilfan, Ulikse Stanger, Stojan Brajša, Frane Flego i Tomo Herak).

Zbog specifične političke atmosfere koja je vladala za vrijeme parlamentarnih izbora, kao i tendencija falsificiranja rezultata izbora, treba biti prema službenim podacima vrlo oprezan, jer ne prikazuju stvarni odnos političkih snaga u Istri, to više što se službeni podaci umnogome ne podudaraju. Očito je i posve objašnjivo da su rezultati objavljeni od viših instanci državne uprave namjerno frizirani.¹⁵¹ Stoga sam se poslužio dokumentacijom koja je nastala djelatnošću civilnih komesarijata u Istri i izvještajima generalnog civilnog komesara, centralnim državnim vlastima, kao najautentičnijom građom nastalom direktno na terenu.

Od 89425 upisanih birača, na izbore je izašlo 55030, što predstavlja 61%, od čega je proglašeno valjanim 51787 glasačkih listića ili 96%.¹⁵² Parlamentarni izbori u cijeloj Istri započeli su izjutra 15. svibnja 1921. godine, u atmosferi kakva je odgovarala rukovodstvu BNI, napetosti i straha birača neblokivskih stranaka.

U prvom izbornom okrugu, koji se teritorijalno podudarao s političkim kotarom Poreč, već nakon prvog prebrojavanja glasovnica, i to samo u polovici izbornih sekcija, bilo je posve jasno da je Istarski nacionalni blok izborio mnogo više glasova nego sve stranke zajedno.¹⁵³ Rezultati u svih 26

¹⁵⁰ Isto.

¹⁵¹ Az, 9. IV. 1921, br. 86, »Attenti gli Istriani«, Bratulić, n. dj., 180.

¹⁵² Glasovi su u velikoj mjeri poništavani ili proglašavani nevažećim, i to Jugoslavenskoj narodnoj stranci te Talijanskoj komunističkoj stranci, pokrajinskoj organizaciji za Istru.

¹⁵³ HAP, CKPu, (1921), k:21; f:A-11; AST, GCK, Gab. (1919—1922), k:114; f:0204.

sekcija bili su poznati 17. svibnja, kada su poslani Centralnom uredu za nove provincije i generalnom civilnom komesaru te civilnim komesarima u ostalim istarskim političkim kotarima.¹⁵⁴ Jugoslavenska narodna stranka je s poništena 793 glasa izborila 215 glasova, PSI ili PSU uspijeva dobiti 961 glas, PPI 488 glasova, Komunistička stranka 173 glasa, dok su za republikance glasala čak 1152 birača, što očito pokazuje jaku koncentraciju stranačkih simpatizera u porečkom izbornom okrugu. Istarski nacionalni blok osvojio je 7836 glasova, odnosno 63,6% glasova, što je bio posve realan odnos političkih snaga u ovom političkom kotaru.¹⁵⁵ Unutar liste BNI, najviše »Voti di preferenza« dobili su predstavnici Poreča, i to redom Luigi Albanese 6828 (Fdc) te demokrati Pesante i Pogatschnig koji su osvojili 4096, odnosno 4059 glasova. Luigi Bilucaglia i Giovanni Mrach kao predstavnici fašističkog pokreta u Puli i Pazinu, bez obzira na dogovor o prednosti, dobili su 200, odnosno 351 glas. Partikularni, lokalni interesi i još uvijek živi autonomaški osjećaj nadilazili su apstraktnu stranačku disciplinu. Simptomatičan je primjer puljskog socijalreformističkog kandidata De Bertia, koji je uspio izboriti svega 56 glasova.¹⁵⁶

Posve drugačija situacija, u svakom slučaju, nepovoljna za snage BNI, bila je u drugom izbornom okrugu — političkom kotaru Kopar, gdje je od 23171 upisanog birača glasalo svega 12622, što je svega 54,4% svih birača. Istarski nacionalni blok je krajnjim naporom (uz pomoć »nadzornih odreda«) uspio osvojiti 3669 ili 29% glasova.¹⁵⁷ Vrlo važnu ulogu u »spašavanju« BNI od poraza u koparskom okrugu odigrali su pristalice PPI koji su pod utjecajem kolega u tršćanskom izbornom kolegiju glasali za Blok. JNS je i pored svih terorističkih napada koparskog i tršćanskog fašističkog pokreta, izborila 3398 ili 27% glasova, dok je PPI osvojila nenadano malo glasova, svega 1280 ili 10% iako je Kopar bio centar katoličkog pokreta u Istri. Republikanska stranka bila je u ovom izbornom okrugu podvojena i u propagandi i u nastupu. Najočitiiji dokaz ovoj tvrdnji jest činjenica da je oko dvije trećine republikanaca i njihovih simpatizera u Muggi (Milju) glasalo za Socijalističku stranku. Stoga je razumljiv mali broj glasova koje je PRI uspjela osvojiti, tek 820 ili 6,5%. Socijalisti su osvojili 2024 ili 16% glasova, dok su komunisti dobili 1197 ili 9,5% glasova.

Istarski nacionalni blok u izbornom okrugu Kopar, bio je uglavnom sastavljen od članova stare liberalne stranke i malog broja fašista (ali zato politički najaktivnijih članova Bloka), što će sigurno utjecati na rezultate izbora. Najviše glasova dobili su Giovanni Pesante (1707) i Luigi Albanese (1566), dok su Luigi Bilucaglia i Giovanni Mrach kao predstavnici fašističkog pokreta osvojili 1304, odnosno 854 glasa. Drugi kandidat PDI, Antonio

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ AST, GCK, Gab. (1919—1922), k:114; f:0204.

¹⁵⁶ Isto, u izbornom okrugu Poreč, A. De Berti je osvojio vrlo malo, svega 56 glasova. Uzrok tome treba tražiti u njegovim člancima o nužnosti proglašenja Pule glavnim gradom provincije, na što su porečki fašisti doputovali parobrodom u Pulu, zaplijenili cijelo izdanje »L'Azione« i bacili ga u more.

¹⁵⁷ Isto.

Pogatschnig osvojio je čak 1163 glasa, dok je A. De Berti zahvaljujući nepopularnosti u ovom okrugu uspio sakupiti svega 180 glasova.¹⁵⁸

U političkom kotaru Lošinj, kao trećem izbornom okrugu, od 5592 upisana birača, glasalo je 4137, odnosno 74% kao posljedica apstinencije većeg broja pristalica Jugoslavenske narodne stranke i komunista. Stoga je upravo u ovom izbornom okrugu s obzirom na ostale, postotak glasova u odnosu na broj birača, koje je dobio BNI, najveći. Istarski nacionalni blok je osvojio čak 3878 ili 93,7% svih glasova, što je navelo civilnog komesara političkog kotara Lošinj Petrognania da ustvrdi kako su izbori u pravom smislu riječi predstavljali plebiscit otoka (Cres, Lošinj, Susak i Unije) za Italiju.¹⁵⁹ JNS je uspjela prikupiti 222 glasa (5,3%), a komunisti svega 3 glasa. Ostale stranke nisu uspjele osvojiti ni jedan glas. Najveći broj glasova unutar BNI osvojili su predstavnici fašističkog pokreta Luigi Bilucaglia (3150) i Luigi Albanese (2037). Prate ih De Berti s 1593, A. Pogatschnig s 512, Pesante sa 70 i Mrach sa samo 5 glasova.¹⁶⁰ Velika politička i izborna »apstinencija« kao posljedica terora fašističkih squadri u predizbornom periodu, ali i za vrijeme samih izbora, glavna je karakteristika rezultata i u političkom kotaru Pazin, inače četvrtom izbornom okrugu jedinstvenog petog istarskog kolegija, u kojem je od 14.040 upisanih birača, podijeljenih u 22 izborne sekcije, glasalo svega 33% ili 4696 birača. Za BNI je glasalo 3159 ili 67% birača. JNS je i pored svega uspjela osvojiti 1100 glasova ili 23,4%, PSU je dobila 42 a PCI 77 glasova, dok je za republikance i popolare glasalo 17, odnosno 32 glasača.¹⁶¹ Od kandidata BNI, najviše glasova osvojio je lokalni kandidat G. Mrach, čak 2776 glasova, dok su Bilucaglia i Albanese osvojili 1946, odnosno 455 glasova. Antonio De Berti je uspio osvojiti svega 9 glasova, dok predstavnici Po-reča i PDI Pesante i Pogatschnig nisu osvojili ni jedan jedini glas.¹⁶²

Ovakav, i za rukovodstvo Bloka, nenadan uspjeh, talijanske vlasti su objašnjavale vrlo uspješnom propagandnom djelatnošću »Propagandnog ureda« istarskog Bloka, koja se nije ograničila samo na »talijanske« zone kotara, već je aktivnost usmjerila i na zone naseljene hrvatskim stanovništvom. Osim toga, uspjeh se opravdavao realnom ekonomskom politikom (programa) BNI, koja je privukla apolitično seljačko hrvatsko stanovništvo.¹⁶³

Politički kotar Pula predstavljao je najveći (prema broju upisanih birača) ali i najznačajniji (peti) izborni okrug. Pobjeda Bloka u puljskom kotaru smatrana je pobjedom talijanskih nacionalnih snaga nad socijalističkim i komunističkim pokretom uopće, to više što je južna Istra (Pula, Vodnjan, Rovinj, Bale) bila centar »internacionalističkih«, antinacionalističkih snaga.¹⁶⁴ U kotaru je bilo upisano 18.197 birača od kojih je glasalo 14.499 ili 79,6% s 13.949 važećih glasačkih listića. Za listu BNI glasao je 9421 glasač, što je

¹⁵⁸ Isto.

¹⁵⁹ Isto.

¹⁶⁰ HAP, CKPu (1921), k:21; f:A-11.

¹⁶¹ AST, GCK, Gab, (1919—192), k:114; f:0204.

¹⁶² HAP, CKPu (1921), k:21; f:A-11.

¹⁶³ AST, GCK, Gab. (1919—1922), k:114; f:0204.

¹⁶⁴ Isto.

predstavljalo 67,5% od svih važećih glasova. JNS je osvojila 6,7% ili 939 glasova, PSU 4,3% ili 600 glasova, PRI 4,6% ili 647, PPI 2,3% ili 316 glasova. Komunisti su uspjeli osvojiti 2357 ili 17% glasova i tako zauzeti drugu poziciju, odmah iza BNI. Od kandidata Bloka najviše glasova dobio je Luigi Bilucaglia, predsjednik puljskog Fascia i Direktorija provincijskog Bloka. Za njega je glasalo čak 8868 birača, što predstavlja 56,4% svih glasova koje je osvojio u istarskim političkim kotarima. Luigi Albanese je osvojio 376 glasova, dok je treći kandidat istarskog fašističkog pokreta Giovanni Mrach uspio osvojiti 1067 glasova. Poslije L. Bilucaglie u puljskom kotaru najviše glasova dobio je predstavnik socijalreformista Antonio De Berti, čak 6303 glasa ili 77% svih glasova koje je uspio osvojiti u istarskom kolegiju. Predstavnicima PDI nisu imali neki značajniji utjecaj u ovom kotaru, tako da su osvojili ukupno 262 glasa (Pesante 105, Pogatschnig 157), što je realan izborni rezultat s obzirom na broj njihovih pristalica.¹⁶⁵

Politički kotar Volosko-Opatija, predstavljao je šesti izborni okrug u kojem je bilo upisano 11120 birača. Na izbore je 15. svibnja izašlo 60,8% ili 6768 birača. To je jedini izborni okrug jedinstvenog istarskog kolegija u kojem je JNS osvojila veliku većinu glasova, čak 84% (5324). Istarski nacionalni blok i pored vrlo dobre organizacije osvojio je samo 14,3% (971), dok je Socijalistička stranka osvojila svega 59 glasova. Većinu glasova u okviru BNI dobio je G. Mrach (685), koji je ispred rukovodstva BNI bio zadužen (u predizbornim aktivnostima) upravo za ovaj dio Istre. L. Bilucaglia osvojio je 264 a L. Albanese samo 2 glasa. Pesante je kao predstavnik PDI osvojio 350 glasova, dok su za A. Pogatschniga glasala 522 birača. Socijalreformist A. De Berti morao se zadovoljiti s 18 glasova.¹⁶⁶

Prebrojavanjem glasovnica ustanovljeni su slijedeći rezultati parlamentarnih izbora: od 89425 upisanih birača u jedinstvenom (petom) istarskom izbornom kolegiju, na birališta je izašlo 55.040 glasača ili 61,5%, a od toga su 51963 glasovnice proglašene valjanima (94,4%). Istarski nacionalni blok je osvojio 28934 glasa ili 55,7% glasova u svih 145 izbornih sekcija u šest izbornih okruga. Jugoslavenska narodna stranka prikupila je 11198 ili 21,5% glasova, socijalisti su izborili 3686 ili 7% glasova, komunisti su dobili 3807 ili 7% glasova, republikanci 2636 ili 5%, dok su popolari sa 2132 glasa osvojili svega 3,8% svih priznatih glasova.¹⁶⁷

Poslaničke mandate iz istarskog izbornog kolegija dobilo je pet kandidata Istarskog nacionalnog bloka: Luigi Bilucaglia, Luigi Albanese, Antonio De Berti te Giovanni Pesante i Antonio Pogatschnig. Šesti poslanički mandat dobio je kandidat JNS Ulikse Stanger, i to ustupanjem glasova J. Wilfana, koji je to pravo ostvario u goričkom izbornom kolegiju.¹⁶⁸

Analizirajući fenomen Istarskog nacionalnog bloka kao jednu od mogućih formi političke metamorfoze, ali i oživljavanja političke aktivnosti talijanskih građanskih snaga te kao puku izbornu koaliciju, koja će se nakon

¹⁶⁵ Isto.

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ Isto.

¹⁶⁸ Isto.

TABLICA 1.

Rezultati izbora od 15. svibnja 1921. s posebnim osvrtom na rezultate kandidata BNI.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Izborni okrug	Politički kotar	Stranka	Broj glasova	%	Kandidati BNI	Broj glasova	%
I.	POREC 26 sekcija 10719 važećih glasova	BNI	7840	73	Bilucaglia	200	1,2
		JNS	200	2	Albanese	6828	61
		PSU	906	8	Mrach	351	6,1
		PCI	173	2	De Berti	56	1
		PRI	1152	11	Pesante	4096	64,1
		PPI	448	4	Pogatschnig	4059	63,3
II.	KOPAR 38 sekcija 12587 važećih glasova	BNI	3725	30	Bilucaglia	1304	8
		JNS	3448	27	Albanese	1566	14
		PSU	2080	16	Mrach	854	15
		PCI	1085	9	De Berti	180	2
		PRI	829	7	Pesante	1707	26,7
		PPI	1420	11	Pogatschnig	1163	18
III.	LOSINJ 12 sekcija 4093 važeća glasa	BNI	3868	94,5	Bilucaglia	3150	20
		JNS	222	5,4	Albanese	2037	18
		PSU	—	—	Mrach	5	—
		PCI	3	0,1	De Berti	1593	20
		PRI	—	—	Pesante	70	1
		PPI	—	—	Pogatschnig	512	8
IV.	PAZIN 22 sekcije 4434 važeća glasa	BNI	3159	71	Bilucaglia	1946	12,4
		JNS	1100	24,8	Albanese	455	4
		PSU	42	1	Mrach	2776	48
		PCI	77	1,7	De Berti	9	—
		PRI	17	0,4	Pesante	—	—
		PPI	39	1	Pogatschnig	—	—
V.	PULA 28 sekcija 13949 važećih glasova	BNI	9421	67,5	Bilucaglia	8868	56,4
		JNS	608	4,3	Albanese	376	3
		PSU	600	4,3	Mrach	1067	18,6
		PCI	2357	16,9	De Berti	6303	77
		PRI	647	4,6	Pesante	105	2,6
		PPI	316	2,3	Pogatschnig	157	2,5
VI.	VOLOSKO— OPATIJA 19 sekcija 6638 važećih glasova	BNI	971	15	Bilucaglia	264	2
		JNS	5324	84	Albanese	2	—
		PSU	5	1	Mrach	685	12
		PCI	—	—	De Berti	18	—
		PRI	—	—	Pesante	350	5
		PPI	—	—	Pogatschnig	522	8

Izvor: Državni arhiv u Trstu, fond generalnog civilnog komesara i Guver-natorata za Julijsku krajinu (1919—1922), kutija 114; fascikli 0204.

izbora, zbog nepremostivih razlika raspasti, dolazimo do zaključka da je njegov razvoj, iako neravnomjeran i u neku ruku kontradiktoran, s obzirom na konačan cilj, utjecao na razvoj, karakter i sudbinu budućeg političkog života Istre.

Posljedice djelatnosti BNI su brojne, a njihov utjecaj raznolik, manifestirajući se uglavnom u domeni političkih odnosa.

Osnivanjem Bloka završen je proces političke transformacije stranačkog života u Istri, u prvom poratnom periodu. Prekinuto je sa starim preživljenim shvaćanjima predratnih stranačkih organizacija i započeo je period razvoja stranačkog života na suvremenim političkim principima, period stvaranja jakih stranačkih struktura koje su uvjetovale posve nov, kvalitativno drugačiji odnos između stranačkih predstavnika u parlamentu i izborne baze, povećavši ulogu stranke kao cjeline na kojoj se temelji cjelokupan politički život.

Iako nije uspio zadržati političke stranke na okupu duže vrijeme, Istarski nacionalni blok je značajno utjecao na njihov razvoj i usmjerio ih na put ozbiljenja integracije talijanske nacije u Istri. Nakon izbora, blokovska grupa stranaka na čelu s fašističkim pokretom predstavlja dominantnu političku snagu, ne samo spram ostalih talijanskih stranaka, već uopće, određujući razvoj i smjer istarskog političko-stranačkog života, koji je vodio snaženju fašizma a u istom trenutku vlastitoj političkoj propasti. Jer, izborna pobjeda BNI nije bila pobjeda talijanstva nad »slavenstvom«, pa čak ni nacionalizma nad internacionalizmom (klasnim), buržoazije nad radničkim pokretom. Bila je to pobjeda fašizma, koja je zloglasno nagovijestila skorou propast već tada teško uzdrmane demokracije.

Zusammenfassung

DER NATIONALE BLOCK IN ISTRIEN 1920—1921

Darko Dukovski

Die dreijährige Periode unmittelbar nach dem Ende des Ersten Weltkrieges (1919.—1921) stellte für Istrien eine geschichtlich wichtige Zeit für die Gestaltung der Parteienlandschaft in der Zwischenkriegszeit dar. Diese Zeit war reich an politischen Geschehnissen, es war eine Zeit komplizierter Prozesse, die zur Bildung neuer und zum Versuch der Wiederbelebung politischer Parteien und Gruppierungen aus der Vorkriegszeit führte.

Die unmittelbare Folge dieser Umwälzungen und der ungenügenden politischen Differenziertheit in der Zeit der »Slawisch-bolschewistischen Gefahr« unmittelbar vor den ersten Parlamentswahlen in der Nachkriegszeit (15. 5. 1921) und die auch an und für sich einer der Gründe der zukünftigen politischen Ereignisse in diesem Raum sein wird, ist die Italienische bürgerliche (politische) Wahlkoalition, in der Geschichtsschreibung unter dem Namen »Italienischer nationaler Block«, bzw. richtiger der »Nationale Block von Istrien« (Blocco Nazionale Istriano) bekannt.

Zum Unterschied von ähnlichen bürgerlichen Koalitionen in den übrigen italienischen Provinzen entstand der Nationale Block Istriens nicht nur zwecks Wider-

stands gegen die sozialistisch-kommunistische Offensive, sondern auch wegen des Schutzes des politisch-wirtschaftlichen Status quo des italienischen ethnischen (bürgerlichen) Wesens in der Endphase der nationalen Integration vor gleichen aber sich ihnen entgegenstellenden Intentionen des mehrheitlichen slawischen (kroatischen und slowenischen) ethnischen Elements.

In der vorliegenden Studie ist die Rede vom Gären, der inneren Struktur, der Ideenplattform und dem kompilativen Wahlprogramm des »Nationalen Blocks von Istrien«. Genauso geht es um den »Nationalen Block von Istrien« als dem Medium der Promotion der faschistischen Bewegung in Istrien, ihrer Erstarkung und ihrem Sieg. Schließlich wird auch über den Block als einer Koalition der italienischen bürgerlich-demokratischen Parteien (zumindest was das Programm angeht) berichtet, die durch ihr Bestehen den baldigen Zusammenbruch der liberalen Demokratie in Italien ankündigte.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.